

EİT DOLAYIMINDA KAPİTALİST ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI:

Enformasyon Toplumu ve Düşündürdükleri

Dr. Nurcan Törenli

Ankara Üniversitesi

İletişim Fakültesi

Özet

Bu çalışmada enformasyon toplumu kavramsallaştırması iki ana yaklaşım içerisinde değerlendirilmiştir: İlki, kavramı "toplumsal bir dönüşüm süreci" olarak gören ve bunu daha çok teknoloji alanında ortaya çıkan önemli gelişmelerin sonuçları anlamında, istatistiki verilere, nicel göstergelere, endekslerle dayanarak yapan yaklaşımdır. İkincisi ise enformasyon toplumunu küreselleşen dünya ekonomisi içerisinde, bilimin ve teknolojinin özellikle EİT bağlamında, yaratıcı bir yeniden yapılanma akımı yaratarak, bir bilim ve teknoloji politikası çerçevesinde toplumların ulusal rekabet gücünü artırmak, kalkınma-gelişme hedeflerine ulaşmak için yönlendirilmesi olarak görmektedir. Oysa her iki yaklaşım da Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından çok daha yaşamsal önemdeki bir başka süreç işaret etmektedir: Sayısal uçurum, kalkınma-gelişme, ekonomik büyüme sorunu ve bunların üstesinden gelebilmek için enformasyon topluma paradigmasını bir politika olarak devreye sokmak.

Anahtar Kelimeler: Enformasyon ve iletişim teknolojileri, enformasyon toplumu, kapitalizm, yöndeşme, bilgi tabanlı ekonomi.

*Harnessing the ICT's for the Reconstruction of Capitalist
Production Relationship: a Study on Conception of Information
Society*

Abstract

In this study, we distinguish two major approaches to the conception of "information society". The first one considers information society in terms of "a process of social transformation" and relies mostly on statistical data, quantitative indices and indicators as a consequence of significant technological developments. The second approach conceives information society in the context of global world economy. In this perspective, science and technology can be directed towards increasing national competitive power of societies in terms of science and technology policy. However, both of them point to a process which has been reflected in opening up a way to transnational corporations in a competitive environment for the developed societies. But, for the developing countries, such as Turkey, this process has a more fundamental role: There are the problems of development/economic growth/digital divide and there must be a conversion of the information society paradigm into an issue of "policy" in order to overcome the problem of development.

Key Words: Information and communication technologies, information society, capitalism, convergency, knowledge based economy.

EİT¹ Dolayımında Kapitalist Üretim İlişkilerinin Yeniden Yapılandırılması: Enformasyon Toplumu ve Düşündürdükleri

“Enformasyon toplumu”, “Enformasyon Çağı”, “Post Endüstriyel Toplum”, “Post Modern Toplum”, “Ağ Toplumu”, Bilgi Toplumu”, Bilgi Çağı” ..... Bu kavramlardan hangisi söz konusu olursa olsun sonuçta vurgulanmak istenen, “yeni bir toplumsal dönüşüme ve bu dönüşümün yaşandığı döneme, çağa tanıklık ediyor” olmamızdır. “Tanıklık ediyor olmamız” diyorum, çünkü enformasyon ve iletişim teknolojilerinin (EİT) desteğinde gelişen bu süreç, gelişmekte olan ülkeler açısından yaşanılan olmaktan çok, tanıklık edilen ya da “seyredilen” bir süreç gibi işliyor. Çünkü gelişmekte olan ülkeler bu eylemlilik halini kendileri belirlememiş tam aksine devralmışlardır. Buna karşın, düne kadar kendilerini “sanayi toplumu” olarak adlandırılan gelişmiş ülkeler, bugün yeni bir toplumsal yapıya, “enformasyon toplumu”na dönüşmekte olduklarını ilan etmekte, gelişmekte olan ülkelere de “bizi izlemeye devam edin” demektedirler.

Bu süreç “henüz sanayileşmemiş, geriden gelen” konumundaki diğer ülkeler gibi Türkiye’yi de etkilemektedir. Bu etki, sürecin dışında kalan, oluşumuna katkıda bulunmayan Türkiye vb. ülkelerin edilgen, eşitlikten yoksun konumlarına koşut olarak, yaşattığı ve yaşatacağı sonuçlar anlamında yıpratıcı ve teslim alıcı olabilecektir. Süreci bu bağlamda kavramak ve yeni açılımlar geliştirmek, klişeleşmiş “enformasyon toplumu” ya da türevi kavramsallaştırmalara itibar etmekten çok, bu dönüşümü kendi dinamiklerimiz bağlamında nasıl yorumladığımızı, nasıl anlamlandırdığımızı bağlıdır. Bu çalışmanın temel tartışma eksenini de bu sorunsal oluşturacaktır.

1 EİT (Enformasyon ve iletişim teknolojileri) kısaltması, İngilizce karşılığı ICT - (Information ve Communication Technologies kavramlarından yararlanılarak üretilmiştir.

Enformasyon kavramında devrim

Enformasyon toplumunu kavramsallaştırmada önemli bir referans oluşturan *enformasyon* kavramı, öncelikle “haber dar etme, bildirme” eylemini çağrıştırmakla birlikte, “anlamı” da içermektedir. Oysa *Matematik İletişim Kuramı* (*The Mathematical Theory of Communication* - C. E. SHANNON, 1948) içerisinde tanımlandığı şekliyle kavram, 1940’lı yılların sonundan itibaren hem fen bilimlerine özgü bilimsel modellerin iletişime uyarlanması ile ilgili çabalarda köprü görevi görmüş, hem de “ölçülebilir bir simge statüsü” kazanarak, enformasyon toplumunun nicel veriler çerçevesinde modelleştirildiği yeni bir toplumsal yapı biçiminde kavramsallaştırılmasına zemin hazırlamıştır².

Bunun anlamı, II. Dünya Savaşı’nın ürünü olan ve iletişim teknolojileri çerçevesinde anlam kazanan *enformasyon* kavramının, iletişim olayında alış-verişe, karşılıklı değişime konu olan bir *birim* ya da *nesne*’ye dönüşmesidir. Carole Groleau ve James R. Taylor (1996:18), bu durumu “nesne yönelimli bakış açısı” (*object-oriented worldview*) olarak adlandırmakta ve bu yaklaşımın “*enformasyonun doğal içeriğinin ve insan eylemleri açısından taşıdığı önemin üzerini örttüğü*”ne işaret etmektedirler³.

Bu durumda, içeriğin üzerinin örtülmesine izin vermeden, “enformasyon kavramında devrime” yol açan gelişmenin tek başına teknolojiye değil, toplumsal ilişkilerin bütünlüğü içerisinde anlam kazanan “*enformasyon sürecinde*” meydana geldiğini söylemek daha anlamlı olacaktır. İletişim süre-

2 Shannon’ın *Matematik İletişim Kuramı*’nda enformasyon, anlamsal içeriği ile bağlantılı değildir. İletişimsel alış-verişte, *saf pür sayısal bir ölçüt* anlamında kullanılmaktadır (ROSZAK, 1994:11). Kuram içerisinde “bit” (binary digit-ikili sayılar) yani 0 ve 1 (ya da cvet/hayır seçeneği) ikili rakamları, tüm veri işleme sürecine temel oluşturmaktadır. Bu ikili seçenekler ya da ikili karşıtlıklar bilgisayar dilinin temelidirler. “Bit”ler, öncelikle enformasyon miktarı olarak görülür ve tüm iletişim teknolojilerinin iletişim kapasitelerinin ölçümlendiği birim olarak değerlendirilir.

Roszak (1994:12), II. Dünya Savaşı süresince çoğu şifreleme uzmanı olarak görev yapan ilk iletişim bilimcilerinin de mesajlar ve bunların iletimi konusunda aynı mantık içerisinde hareket ettiklerini belirtmektedir. Bu kavrayış, “*anlamın, niteliğin göz ardı edilmesi pahasına*” enformasyonun ölçülmesi olancağını vermektedir.

Enformasyon kavramının içeriği konusundaki farklı yaklaşımlar, ilgi alanlarının ve bakış açılarının farklılıklarından da kaynaklanmaktadır. Teknolojik içerikli tanımlamalar bilgisayar alanında çalışanlarca yapılmakta ve enformasyon, sınırlı bir çerçevede, insanlar tarafından kullanılacak şekilde düzenlenmiş, bir araya getirilmiş “*data veri*” olarak değerlendirilmektedir. İletişim alanında çalışanlar ise enformasyonu geniş anlamda kullanmakta ve içerisine haberleri, istatistiksel-ekonomik verileri, referans materyallerini, görsel, işitsel veya okunabilir iletileri, grafik ve çizimleri, reklamları dahil etmektedirler (GERAY, 1994:9).

3 Kavram zamanla, başka kavramların da çeşitli disiplinler arasında alış verişini sağlayan güçlü *bir değişim birimi* haline de gelmiştir (MATTELART, 1998:46).

cinin yaşandığı tüm sistemlerde “denetleme/kontrol” işlevini yerine getiren EİT ve bu teknolojilerin maddi işleme yeteneğindeki artış, öncesinde bir dizi ihtiyacın, sonrasında da bir dizi gelişmenin yaşandığı bir süreç olarak kavramsallaştırmak durumundadır. Maddi işleme yeteneğinde ya da kapasitesindeki bu artış, EİT'nin enformasyonun biçimini (yazılı, sözlü) değiştirecek, “sayısal” hale getirmesi ile gerçekleşmiştir. Bu sayısal biçim, enformasyonun elektronik ortamlarda, sistematik denetim başta olmak üzere çeşitli amaçlara dönük olarak üretilmesine, saklanmasına, iletilmesine ve dağıtılmasına dönük maddi işlemleri, önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak ölçüde kolaylaştırmış, hızla gerçekleştirilebilir hale getirmiştir.

Bu noktada, üretim süreçlerini ve üretim ilişkilerini, dolayısıyla toplumsal ilişkilerin tümünü etkileme olanağını içeren enformasyonun, neden WIENER'in *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and Machine* adlı kitabında kendiliğinden toplumsal düzenin dönüştürücü gücükaynağı ya da geleceğin toplumunun *yeni hammaddesi* olacağı ve onu temel olarak örgütleneceğinin ileri sürüldüğü daha iyi anlaşılabilir.

Enformasyon toplumu kavramını gündeme taşıyan gelişmeler

Tarihsel bağlamı ile ilişkili olarak enformasyon toplumu kavramını, II. Dünya Savaşı sonrasında, gündeme birbiri ile ilişkili bir dizi gelişme taşımıştır:

1. Matematik İletişim Kuramı'nın etkisiyle, ölçülebilir, nesnel hale gelen enformasyonun tanımlanmasında teknolojik yanın öne çıkışı ve “veri-data-byte” vb. bir birim olarak adlandırılır hale gelmesi.

2. Uzaktan kontrolün önem kazanmasına bağlı olarak enformasyonun işlenmesi ve depolanması yanında, iletilmesi ve yayılmasının da olanaklı hale gelmesi.

3. EİT ve telekomünikasyon teknolojilerindeki (IT, *Information-Telecommunication Technologies*) yaygınlık ve kapasite artışına bağlı olarak, coğrafi kısıtların “göreceli” de olsa ortadan kalkması, üretim-tüketimin eş zamanlı hale gelmesi, birçok etkinliğin ticarileşmesi, alım-satım konu olması. Merkezleşen enformasyon ağları şehirler, bölgeler, ülkeler arasındaki bağlantıların kurulmasını gerçekleştirerek (*şebekeleşme*), küresel dünyaya girişi (Webster, 1995:7) ya da küreselleşme süreci içerisine “çekilme” sürecini gerçekleştirmektedir.

4. Kalkınma kuramlarında, 1970'lerde EİT'nin dönüştürücü etkisine bağlı olarak, emek piyasası ve sermaye birikiminin tek başına büyümeyi açıklayamaktan çıkması: Kalkınmanın enformasyona özgü bu yeni biçiminde

(*Enformasyon Teknolojileri Paradigması*) “içten, kendi olanakları ile büyümenin ve verimliliğin” kaynağının yatırımlarda, teknolojik yeniliklerde, bilgi doğurucu etkinliklerde (ARGE) görülmeye başlanması. “Ağır sanayinin” sıçrama yapabilmek için eskisi kadar cazip olmaktan çıkışı ve alternatif maliyetinin yükseldiğinin sıkla ve “inançla” savunulur hale gelmesi.

5. EİT alanında yaşanan gelişmelerin yararına (İletişim ağları, İnternet örneği) etkisi ile ekonominin enformasyonla iç içe geçişinin ya da enformasyonun dünya ekonomisinin örgütlenmesinde merkezi konuma yükselişinin hızlanması ve bu durumun ulusal-bölgesel ekonomilerin bütünleşmesini, küresel bir piyasa ortamının oluşmasını kolaylaştırıcı bir etki yaratması. Bu aşamaya, ticari kuralların uygun olarak enformasyon sektörüne yönelik bir dizi uluslararası anlaşmalardan (GATT ve GATS) geçilerek ulaşılmış ve ağlar, enformasyon toplumunun merkezi kanalları haline gelmiştir.

6. 1970’li yılların başında gelişmiş batılı kapitalist ülke ekonomilerinde “verimlilikte düşüş, stoklarda artış, büyümenin yavaşlaması” vb. olumsuz gelişmelerle kendini gösteren kapitalizmin “bunalımının” aşılmasında, çok uluslu sermayenin küresel ölçekte yayılmasının önündeki engellerin (gümrük duvarları, korumacılık, kotalar, ihale yasaları, uluslar arası tahkimi kabul etmeme vb.) aşılmasında EİT ve bileşeni konumundaki telekomünikasyon teknolojilerinden (TT) gerekli altyapıyı oluşturmakta geniş ölçüde yararlanılmaya başlanması⁴.

7. Tüm ekonomik etkinliklerin “uluslararasılaşması” dünya çapında bağımlı, eş zamanlı çalışan ünitelerden oluşan bir sistemi üretmiştir: *Üretimin küreselleşmesi, sermaye akışının küreselleşmesi ve hizmetlerin küreselleşmesi*. Küresel pazarlama açısından ürünlerin satışı, EİT desteğini gerektirmektedir

8. EİT ve TT’nin (iletişim ağları) uygun ortamı yaratıcı etkisi ile sermayenin ulusal sınırlar boyunca “akışkanlık” kazanması (mali küreselleşme), üretim süreçlerinin yeniden yapılanması (örneğin fordizmden post-fordizme geçiş⁵), ulus kökenli tekelleri büyük şirket anlayışından çok uluslu

4 Otomatik kontrol, ürün enformasyon yönetimi, bilgisayar destekli üretim, elektronik teknolojisi, sensör ve robotik teknolojiler, siberetik alanındaki gelişmeler EİT ağırlıklıdır.

5 Fordizm/post-fordizm ayrımını bazı genellemelerden yararlanarak açıklayabiliriz: *Fordizm’de* a) Kitle üretimi ve tüketimi, b) Yüksek standartlaşma, c) İş örgütlenmesinde yeni teknolojilerin (montaj hattı) kullanımı, d) Keynesçi ekonomik politikalar ve piyasa düzenlemesi esastır. *Post-fordizm’de* ise a) Küçük ölçekli küçük firmalar, katma değeri yüksek ürünler, b) ürün farklılaştırması ve esnek tüketim kalıplarına duyarlılık, c) yenilikler sürecinin değişik kombinasyonları, ürün yenilikleriyle birikime ulaşma, d) Esnek uzmanlaşma ve çok yönlü deneyime sahip işçileri EİT ile biraraya getiren işgücü örgütlenmesi e) kurallardan arındırma ve zengin pazarları hedeflemek esastır (AMOROSO, 1998:94).

şirket modeline geçilmesi, merkeziyetçi olmayan, ekonomik örgütlenme modellerinde ölçeği küçülmüş firmaların (*Küçük ve Orta Boy İşletmeler-KOBİ'ler*) öne çıkmaya başlaması.

9. 1970'lerden başlayarak TT ile bilgisayar teknolojisi arasındaki yöndeşme (*convergency*)⁶ sürecinin hızlanması. Yöndeşme ile işyerleri, bankalar, konutlar, mağazalar, üretim merkezleri ve eğitim kuruluşları arasında sayısal iletişim (*on-line/çevrimiçi*) olanaklı hale gelmiş, sayısal veri alış-verişine gelişkin bir altyapı oluşturulmuş; aynı zamanda da toplumsal ilişkilerin tüm boyutlarında var olan iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesi, "meşrulaştırma" sürecini de içerecek şekilde daha bütünlüklü ve derinden işleyen bir düzenlekle kendine yeni açılımlar bulmuştur.

10. Toplum tarihsel olarak belirlenmek ya da insanlar-toplumlar arasındaki ilişkilerin bütünlüğü içinde değerlendirilmek durumundadır. Bu bağlamda II. Dünya Savaşı'ndan büyük kazanımlarla çıkan ABD, endüstriyel hakimiyetinin sürdürülebilirliğinin, siyasal düzye "küreselleşmiş bir dünya düzeninin" kurulup, sürdürülmesine bağlı olduğunu kavramıştır. Nitekim SUSSMAN'ın (1997:13) belirttiği gibi, "*Savaş yalnızca büyük askeri yayılma hareketlerine son vermekle kalmamış, aynı zamanda kapitalizm açısından yaşamsal önemi bulunan ticari yollar ve ekonomik uygulamalarla birlikte, uluslararası örgütlerin denetimini eline geçiren batılı endüstrileşmiş ülkelerin dünya ekonomisine ve siyasetine ağırlıklarını koymalarına da yol açmıştır*".

11. Uluslararası kuruluşların telekomünikasyon alanında izledikleri politikalar da bu yapıyı desteklemiştir. Sınırları aşan bilgi akışı ve ÇUŞ'ların varolan düzenlemeleri zorlayan yeni ara bağlantı talepleri (veri iletişimini hızlandırmaya, kapasite kullanımını artırmaya ve ücretleri düşürmeye dönük

6 Kubicek, H / Dutton, H. W. (1997:29) metin, grafik, görüntü ses vb. her türlü sayısal işaret ya da temsili verilerin, sayısal (dijital) depolama ve dağıtımın yalnızca tüm sektörlerdeki teknolojik yapıyı değiştirmekle kalmadığını; aynı zamanda endüstriyel yöndeşmede olduğu gibi bu teknolojik gelişmeye yön verdiğine işaret etmektedirler. Telefon üreten kuruluşlar, telefon şebekeleri işletmeye başlamışlar; kitap basımında uzmanlaşan firmalar, veri bankaları kurmaya başlamışlardır. Diğer yandan günümüzde yeni iletişim araçları ile kitle iletişim araçları arasındaki farklılıklar da ortadan kalkmaya başlamıştır. Örneğin televizyon veya radyo aynı içeriği genel olarak aynı izleyici kitlesine iletirken, teletext - videotext önceden hazırlanmış içerikleri zaman zaman önceden belirlenmemiş, farklı mekânlarda olabilen ve değişebilen kişilere sunabilmekte; kablolu televizyon ise çerçevesi daha çok belirlenmiş, daha farklılaşmış haber, bilgi ya da eğlence konularını kapsayan içerikleri televizyon veya radyoya göre çok daha sınırlı, küçük izleyici kitlelerine sunabilmektedir. Bu tür bir teknik gelişme sayısal depolama ve dağıtım donanımlarının ortaya çıkışı ile yansımaları bulmuştur. Radyo ve televizyon programları telefon ağları üzerinden dağıtılmakta ve bilgisayarlar tarafından alınarak metin ya da grafik olarak aynı medya formatında kişisel bilgisayarlarda depolanmaktadır (KUBICEK, H. / DUTTON, H. W., 1997:28).

altyapı yatırımları ve hizmetler anlamında) ile oluşan baskı, üretim ve hizmet sektörlerinin telekomünikasyon ağlarına, kendi ulusal rekabet güçlerini artıran “strateji araçları” olarak bakmaları ile daha da yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda 1970’lerin sonlarında, aralarında Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU), Dünya Bankası (WB), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği İçin Merkezi Kalkınma Örgütü (OECD), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) gibi kuruluşlar ve ticari bankalar olmak üzere uluslararası kuruluşlar, telekomünikasyon alanına giderek daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Bu kuruluşların çalışma, eylem ve karar alma süreçleri için gerekli bilgi birikimini sağlamaya yönelik olarak yapılan (*Dördüncü tip telekomünikasyon ve kalkınma araştırmaları*) ve gelişmekte olan ülkeleri birer “araştırma nesnesi” gibi gören bu araştırmalarda öncelikle, telekomünikasyon ve sosyo-ekonomik kalkınma arasındaki nedensel bağların belirlenmiştir hedeflenmiştir⁷.

12. Enformasyon otobanlarının “herkesin küresel piyasa alanına katılabilmesine” olanak sağladığı; sermayenin, yönetimin ve enformasyonun küresel ağlar etrafında örgütlenmesinin üretim, tüketim ve dağıtımın küresel ölçekte doğrudan ya da dolaylı ağ bağlantıları ile organize edilmesinin bilgi tabanlı ekonomi (*knowledge based economy*) ya da bilginin motor görevi gördüğü ekonomiyi (*knowledge-driven economy*) somutlaştırdığı vb. söylemlerin, daha sıklıkla dilendirilir hale gelmesi⁸.

13. Yeni ticaret rejiminin (GATT ve GATS⁹) EİT alanında üretilen mal ve hizmetlerin (enformasyonun) ticarileşmesine hukuki bir altyapı oluşturması

7 Samarajava/Shields (1990:92), bu araştırmaların telekomünikasyonun gelişmiş kırsal toplum hizmetlerinin karşılanmasına olanak sağladığı, kırsal ekonomik faaliyetler için gelişmiş bir harcama-kazanç sistemi oluşturduğu, ekonomik getirilerin eşit bir dağılımını gerçekleştirdiği tezini doğrulamaya çalışmaktan öte bir değerlerinin olmadığı görüşündedirler.

8 Robin Cowan / Gert van de Pal (eds.) *Innovation Policy In A Knowledge Based Economy*, A Merit Study Commissioned by The European Commission Enterprise Directorate General, June 2000. Bilgi tabanlı ekonomi, yeni uluslararası işbölümünü, beraberinde de yeni gelişmiş-az gelişmiş “ikiliğini” tanımlamaktadır. Bu işbölümü daha az oranda yerel doğal kaynaklara, ucuz-niteliksiz emek gücüne hatta sermaye birikimine dayalı iken; daha çok bilgi yaratma ve bunları hızla uygulamaya geçirme kapasitesine, EİT ile enformasyonu işleyerek çok yaygın insan etkinliklerini her yere yaymaya dayanmaktadır (CARNOY/CASTELLS vd, 1993:6). Bilgi tabanlı (da bilginin motor görevi gördüğü) ekonomide, uluslararası ticari sermaye, EİT’nin sağladığı hızlı iletişim, sıkı kontrol ve esgüdüm olanaklarından yararlanarak sınır ötesi yatırım sermayesine, emek üretim-dağıtım sistemlerine dönüşmektedir.

9 Uluslararası ticareti düzenleyen GATT, tamamen mal ticareti esasında dayanmaktadır. Hizmetler ticareti ise bu anlaşmadan çok daha sonra, Çok Taraflı Ticaret Görüşmeleri’nde ilk kez Tokyo Turu’nda (Round) (1973-1979) gündeme gelmiş ve uluslararası platformda ele alınışı Uruguay Turu’nda (1986-1994) gerçekleşmiştir. Uruguay Turu’nda gündeme giren ve GATS adı ile oluşturulan yeni kurum,

yanında EİT altyapısının inşası için gelişmekte olan ülkelerde seçilmiş alanlara öne çıkma olanağı vererek, sanki bir fırsat gibi görülen bu sürecin varolan "sayısal uçurumun" ülke içi-dışı boyutlarda genişlemesine katkıda bulunması.

14. Gelişmekte olan ülkelere TT altyapısının kurulup, tamamlanmasının, yabancı yatırımların artmasına yol açmak yanında, bu yatırımlar için bir "ön koşul" haline gelmesi. Ticarete liberalizasyonu bütün dünyada, ekonomik bir standart olarak egemen kılmayı amaçlayan Dünya Ticaret Örgütü'nün, GATT müzakereleri çerçevesinde biçimlendirilerek, hayata geçirilmesi¹⁰ örneğinde olduğu gibi küresel kapitalist sisteme eklemlenmenin ön koşulunu oluşturan bu durum, piyasaların liberalleşmesine ve kısmen ya da tamamen ulusal telekomünikasyon işleticilerinin özelleştirilmesine, ticari tarifelerin yeniden düzenlenmesine eşlik etmiştir.

Enformasyon toplumu

Enformasyon toplumu tanımlamaları, genel anlamda geçmişe (sanayi toplumu) bakıp, bugünü ve daha çok da gelecekte, toplumsal yapılanışın-ilişkilerin nasıl şekilleneceği ya da şekillendirilmesi gerektiği ile ilişkilidir.

Bu geleceği "kavrama" çabası, alt düzeylere inildiğinde başka çabalarla da bütünleşmektedir: Gelişmiş batılı ülkeler açısından pazar ekonomisinin temel dinamiği, kârın en çoklaştırılması için var olan rekabet üstünlüklerinin sürdürülmesi ve bunu yaparken de gelişmekte olan toplumların küresel piyasa ortamına çekilmesini-eklemlenmesini sağlamak şeklinde özetlenebilir. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelere enformasyon toplumu modelinin "eylem haritası" çerçevesinde gelişebilmelerinin mümkün olduğu, fakat bu çabanın ancak çerçevesi belirlenmiş, belli-istendik bir yörüngede olabileceği mesajını vermek, kapitalizmin ideolojik çerçevesine de uygun düşmektedir. Dolayısıyla da gelişmiş ülkelerin bu çabası, aslında kolonyalist dönemde açığa çıkan kapitalizmin gelişme süreci içerisinde, sermaye birikimini sağlamak için az gelişmiş toplumlarla ilişkiye girme, onları sisteme dahil etme, sistemle

uluslararası ticarete hizmetleri de dahil etmekte ve ürünün, ekonomideki "mal ve hizmetlere" uyumlu olarak tanımlanmasını sağlamaktadır. Uruguay Turu'nda karara bağlanan bir diğer konu da, TRIPS (Fikri Mülkiyet Haklarının Ticaretle İlgili Yönleri Anlaşması)dır. Bu anlaşma ile, enformasyon teknolojileri ile ilgili ticari işlemlerde öncelikli bir sorun kaynağı oluşturan fikri mülkiyet hakları (patent, copyright) düzenlenmekte ve uluslararası ticaret kuralları içerisine alınmaktadır. Bu anlaşma ve ekindeki "Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması" için bkz. Resmi Gazete, 25 Şubat 1995, Mükerrer baskı.

10 "Uruguay Turu Nihai Senedi" olarak da adlandırılan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) Kuruluş Anlaşması ve Ekleri, TBMM tarafından da 26.1.1995 tarih ve 4067 sayılı yasa ile onaylanarak, 31.12.1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

uyumlu hale getirilmesinin, yaşamakta olduğumuz döneme özgü bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.

Gelişmekte olan ülkeler açısından ise enformasyon toplumuna geçişi “eklemlenilebilecek”, kendiliğinden işleyen yani bir kez çalışmaya başladığında, doğal bir sürecin sonucunda hedefe ulaşılacağı gibi bir yanılısamayı da içeren, gelişmiş ülke olabilme, ekonomik kalkınmayı sağlayabilme umudunu içermektedir. Bu umut, gelişmiş EİT üzerinden ya da aracılığı ile küresel piyasaya girişin olanaklarının yakalanabileceği, her türlü hazır, açık (kodlanmış bilgi-*codified knowledge*), erişilebilir, bedelsiz bilginin İnternet üzerinde dolaştığı ve bu sınırsız kaynaktan yararlanmanın “somut” koşullarının bulunduğu bir döneme girildiği savları ile desteklenmektedir.

Enformasyon toplumunu tanımlamaya dönük ve farklı ölçütlerden yola çıkılarak yapılmış sınıflandırmalar¹¹ olmakla birlikte, tüm bu bakış açılarını iki genel kavrayış içinde toplayabiliriz:

İlki enformasyon toplumunu “yeni bir toplumsal dönüşüm süreci ya da ‘sanayi toplumu sonrası’ geçilmekte olan yeni bir toplumsal yapı” olarak gören yaklaşımlardır¹². 1970’li yıllardan başlayarak iletişim, bilgisayar ve enformas-

11 Webster (1995:6), enformasyon toplumu kavramsallaştırmasını analitik (çözümleyici) düzeyde beş ana başlık altında toplamaktadır: 1.*Teknolojik tanımlama*: Webster (1995:6), enformasyon toplumunu tanımlamada en genel eğilimin, günümüzde olağanüstü bir boyuta ulaşmış bulunan teknolojik yenilikleri referans almak olduğunu belirtmektedir. Bu başlık altında anahtar role sahip temel kavrayış enformasyonun işlenmesi, saklanması ve dağıtımı konularında enformasyon teknolojisinin toplumun hemen hemen tüm alanlarındaki temel uygulamalara öncülük-önderlik etmekte olmasıdır (WEBSTER; 1995:7). 2.*Ekonomik tanımlama*: Bu tanımlama, genel ekonomi disiplini içerisinde bir alt kol olarak kurulan ve “enformasyon ekonomisi” şeklinde isimlendirilebilecek alanın yaklaşımı içerisinde yapılmaktadır. 3.*Mesleki Yapılan işle ilgili tanımlama*: Enformasyon toplumunun doğuşunun en temel göstergesi ya da ölçütü mesleki değişim üzerine odaklanmıştır diyebiliriz. Bu tanımlamanın genel bakış açısını, enformasyonla ilgili olarak yapılan işlerin üstünlüğü ya da ağır bastığı bir düzeye ulaşılmış olduğunda enformasyon toplumu aşamasına da ulaşılmış olacaktır şeklinde özetleyebiliriz. 4.*Mekansal/ Uzamsal (spatial) tanımlama*: Webster (1995:18), enformasyon toplumunun, toplumsal ve ekonomik tanımlamalarına karşın, coğrafyacıların özellikle “mekana” ilişkin vurgu üzerinde ısrar ettiklerini belirtmektedir. Bu yaklaşımda temel hareket noktasını, yerleşim yerlerini birbirine bağlayan, dolayısıyla zamanın ve mekanın örgütlenmesi üzerine önemli etkileri olan “enformasyon ağları” oluşturmaktadır. 5.*Kültürel tanımlama*: Günlük yaşamımızdan hepimiz, enformasyonun toplumsal dönüşüm içerisinde inanılmaz bir artış içerisinde olduğuna tanık olmaktayız. Bu durum önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak düzeydedir ve enformatik sistemler tam anlamıyla hayatımızın her alanına girmiş bulunmaktadır.

12 *Understanding Media: The Extensions of Man* adlı kitabında McLuhan (1964:36), toplumsal değişim evrelerini dönemleştirirken, bu dönemler arasındaki sıçramaları, iletişim teknolojilerinde yaşanan “devrim” niteliğindeki gelişmeler etkenine bağlar: Kabile yaşamının ve geleneksel-sözel iletişimin egemen olduğu yazı öncesi toplum, yazının ve baskı tekniklerinin egemen olduğu yazı toplumu (Gutenberg Galaksi, 1962

yon-içerik endüstrisi olarak adlandırılabilir üç alandaki yoğun yöndeşme, başta üretim araçları, yöntemleri ve ilişkileri olmak üzere bir dizi dönüşümü de tetiklemiştir. Buna bağlı olarak, düşünce ve tartışma iklimine, teknolojik alanda ortaya çıkan önemli gelişmelerin sonuçları anlamında, istatistiki verilere, nicel göstergelere atıfta bulunarak, EİT ve bu teknolojileri merkezlerine koyan, toplumsal ilişkilerin bütünlüğünden yoksun ekonomik modeller (enformasyon ya da bilgi tabanlı ekonomi vb.) hakim olmaya başlamıştır¹³.

Üretim sektörleri ve mesleklerdeki değişimi saptamaya dönük olarak yapılan ve bir anlamda enformasyon toplumunu somutlaştırma girişimleri olan araştırmalarda, bir toplumun enformasyon toplumu olarak adlandırılabilmesi için uygun-ölçülebilir bir dizi standart geliştirilmiştir. Fritz Machlup'un 1962 tarihli öncü çalışması *The Production and Distribution of Knowledge in the USA*, Japon Enformasyon İşleme ve Geliştirme Merkezi'nin (JIPDEC - *Japan Information Processing & Development Center*) 1986 tarihli endeksi, Marc Uri Porat'ın 1978 tarihli *The Information Economy: Sources and Methods for*

tarihli aynı adlı eserine de konu olmuştur: *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*), elektronik iletişim araçlarının (Tv gibi) egemen olduğu ve "küresel köy" olasılığının doğduğu yaşanmakta olan dönemin toplumu yani *enformasyon toplumu*.

Diğer taraftan geliştirdiği "*Bilgi Tabanlı Sanayi Sonrası Toplum*" modelinin kurucularından olan Bell, D. (1974:44), sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçişi sağlayan yapısal etkenin *enformasyonun niteliğindeki değişme* olduğu saptamasında bulunmaktadır. Öyle ki Bell'e göre (1974:188), enformasyonun dolayısıyla da EİT'deki gelişmenin bu niteliği, dünyaya bakış tarzımızı etkileyecek güçte anahtar bir öneme sahiptir.

- 13 Bir yüzyıl öncesinden, mikro işlemciler ve bilgisayar teknolojileri alanında başlayan maddi işleme kapasitesinin hızında yaşanan gelişmeler, Beniger'in deyiimiyle (1986:viii) "moda düşüncelerin" aksine sadece son dönemin yeni güçleri değildir; devam eden (edecek olan) *Kontrol Devrimi*'nin en son bölümüdür ve enformasyon toplumu bu devrimin temel sonuçlarından sadece birisidir. BENIGER'in (1986:viii) belirttiği gibi "*Eğer dünya ekonomisi tıpkı tek bir organizma gibi enformasyonu benzer amaçlar için kullanabiliyorsa, eğer enformasyonun işlenmesi konusunda ekonomik değişim kuramsal çalışmayı etkiliyorsa ve eğer teknolojik sıçramaların sonuçları bizim maddi kontrolümüzü artırıyorsa bu süreç bitmeyecek, devam edecektir*". Bu durum aynı zamanda 19.yy.'ın ortalarında kontrol krizinin ilk sinyallerinin alındığı sıralarda EİT'nin niçin çok önemli bir katkısının olduğunu da açıklayacak niteliktedir. Krizin en belirgin olanı, 1840'larda demiryolu ve diğer buhar gücü ile çalışan ulaşım sistemlerinin yarattığı krizin kontrolü konusunda yaşanmıştır ve enformasyon toplumu da sadece kuramsal anlamda değil uygulamadaki örnekleriyle somut anlamda 19.yy.'ın kriz yönetimine bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Enformasyon toplumunun gelişimi son yıllardaki gelişmelerle sonuçlanmamış, devam edecek olan "yeni" bir aşamaya ulaşmıştır. Beniger bu yeni aşamanın tümüyle 1970'lerin başlarında EİT'deki yeniliklerle oluştuğunu belirtmektedir. Sonuçta bu gelişmenin toplumsal etkisi, tüm enformasyon teknolojilerinde görülen yöndeşme ve en yüksek (makro) düzeyde kontrol yapısının tek ve yekpare bir biçim alması olmuştur (BENIGER, 1986:25).

Measuring the Primary Information Sector isimli çalışması ve bunların yeni versiyonları, bu çalışmalara örnek olarak gösterilebilir.

Enformasyon toplumunu kavramsallaştırmaya dönük ikinci ve dönemsel olarak daha yakın tarihli yaklaşımlarda da EİT anahtar role sahiptir: EİT, bir dizi "bilim ve teknoloji politikası" çerçevesinde, ulusal rekabet gücünü artırma potansiyelinin araçları olarak görülmekte ve enformasyon toplumu bu bağlamda kavramsallaştırılmaktadır.

Bu yaklaşım açısından enformasyon toplumu "*ekonomik büyümenin, kalkınmanın hizmetine sunulmuş bilim ve teknoloji politikalarının, EİT'nin potansiyel gücü ile yaşama geçirilebileceği, yeniliklere açık ortamın yaratılması eylemidir*" (FREEMAN/SOETE, 1997:406)¹⁴. Yazarlar bu ortamın yaratılma sürecinin devam ettiğini ve başarısının da kullanıcıların enformasyon ürün ve hizmetlerine yönelik talebine bağlı olduğunu ileri sürmektedirler. Dolayısıyla piyasa ekonomisinin arz ve talep mantığı içerisinde kalınarak *talep* ve *ilgi'nin*, bu eylemin (ya da *arz'ın*) süreklilik kazanmasını ve politik gündemin en üst sıralarında yer almasını sağlayacağı savlanmaktadır.

Bu yaklaşım içerisinde EİT'nin temel-tek değişken ya da kendiliğinden işleyen bir olgu olarak görülmek yerine; bir politika çerçevesinde planlanıp, yönlendirilmesi gereken süreç içerisinde bir araç olarak görülmesi önem taşımaktadır¹⁵. Örneğin Mansell'in (1999:6), "doğurgan" teknolojilerin geliş-

14 EİT, jenerik ya da "doğurgan" teknolojiler anlamında, dönemsel olarak ortaya çıkan ve yaşamın hemen hemen tüm alanlarını etkileyen ve köklü dönüşümlere neden olan teknolojilerdir. Enformasyon teknolojileri paradigması olarak da adlandırılabilir bu yaklaşım içerisinde teknoloji, "kurucu, inşa edici" öge (*technology assesment*) olarak değerlendirilmektedir (FREEMAN, 1992:430).

15 Castells (1996:21), tekno ekonomik paradigmayı benimseyen bakış açısı içerisinde kalmakla birlikte enformasyon toplumu kavramı yerine "*enformasyonel toplum*" kavramını yeğlemektedir. Bu iki kavram arasında, enformasyon ekonomisi ile enformasyonel ekonomi kavramları arasında olduğu gibi bir ayrımı yapmak ihtiyacı duymaktadır. Bu ayrımı enformasyon toplumu kavramında temel vurgu, enformasyonun (Castells'in kavramsallaştırması ile "*bilginin iletişimi*") toplum içerisinde oynadığı rolün öneminde yatmaktadır. Enformasyonel toplum kavramı ise farklı olarak, toplumsal düzenin özel-kendine özgü bir biçimine karşılık gelmektedir. Bu özel biçim, enformasyonun üretimini, işlenmesi ve dağıtım sürecinde ortaya çıkmakta, iktidarın ve verimliliğin kaynağını da oluşturmaktadır. Çünkü yeni teknolojik koşullar bu tarihsel dönemde ortaya çıkmaktadır (CASTELLS, 1996:21).

Enformasyon toplumunu, toplumsal dönüşümün bir sonucu olmak yerine, o toplumsal yapı içerisinde EİT'nin yarattığı yeni gelişmeler, yenilikler alanının etkin hale gelmesi şeklinde yorumlayan Castells (1996:22), bunun için endüstriyel toplumu örnekler. Endüstriyel toplumun, salt endüstrinin olduğu bir toplum olmadığını, aynı zamanda endüstriyel örgütlenmenin toplumsal ve teknolojik biçimlerinin de olduğu ve bunun tüm etkinlik alanlarında yer aldığı bir toplum olduğuna işaret eder. Dolayısıyla enformasyonel toplum (enformasyon toplumundan ayrı tutmakla birlikte, bu değerlendirmeye dahil edebiliriz), bilginin ve

mekte olan ülkelerde toplumsal ve ekonomik dışlanmayı (ülke içi düzeyde de) en aza indirgeyecek desteği verebilmelerinin öncelikle her ülkenin kendi "*ulusal ICT stratejilerini kurması ve tamamlaması*"ndan geçmekte olduğu yönündeki açıklaması yeni bir açılım sunmakla birlikte bu durumun, Mansell'in işaret ettiği gibi "sürdürülebilir kalkınma" hedeflerine de yanıt verebileceği savı, gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı kapitalist ilişkilerin bütünsel niteliği düşünüldüğünde "uygulanabilirlik" yönünün eksik kaldığı anlaşılmaktadır.

Değişim: Kapitalist sistemin değişmeyen özelliği

Genel bir ifade ile söylemek gerekirse, 17. yy.'da önemli teknolojik ve bilimsel keşiflerle başlayan ve 20. yy.'ın ortalarına kadar ivme kazanarak gelişen kapitalizm, temelde sanayi devrimi ile zirveye ulaşmıştır. Bu dönem içerisinde kapitalizmin ana dinamiği ticari sömürgecilğe, hammadde ithaline ve ürünlerin ihracı için pazar bulmaya dayanıyordu. Sanayi devriminin ilk yıllarında gerek duyulan makineler, yalnızca el emeği ile yer değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda üretimin fabrikalarda yoğunlaşması ile sermaye ile emeğin birbirinden ayrılması ve buna bağlı olarak üreticilerin üretim araçlarından koparılması süreci tamamlanmıştır. Toplumsal ilişkiler boyutunda bu dönüşümler yaşanırken, uluslararası boyutta Avrupa'nın hızla büyüyen ve genişleyen imparatorlukları, Avrupa'da bulunmayan ya da kıt bulunan bazı hammaddeleri ve malları sömürgelerinden karşıladıkları ve bunun karşılığında da "yaşam biçimleri" adı altında toplayabileceğimiz kültür, hukuk, eğitim, yönetim sistemleri ihracına dayalı bir ilişki biçimi kurmuşlardır.

Kapitalizm kalıcı, durağan bir ekonomi-politik sistem değildir, sürekli yeniliklere ihtiyaç duyar. Sussman'ın da (1997:10) belirttiği gibi, bir üretim biçimi olarak 1500'lerde Batı'da yükselişe geçmiştir. 1700'lerin sonlarında başlayan sanayi devrimi, kapitalizmin o dönem için yeni bir aşaması ile el ele gitmiş ve bu aşamada teknoloji, üretim ve piyasalar tarafından şekillendirilmiştir. Kitle üretimi ise 19. yy.'da hızlanmış, bunda silah üretimi için değiştirilebilir parçaların geliştirilmesi rol oynamıştır¹⁶.

enformasyonun, toplumsal yaşamda üstlendiği önemli rolle öne çıktığı ve "ağ mantığı" ile yapılandığı toplumdur.

16 Bir yüzyıl sonra kapitalizmin daha gelişmiş aşamasında Henry Ford sistemi mükemmelleştirmiş ve sadece karşılıklı olarak değiştirilebilir parçalar temelinde değil, aynı zamanda iş sürecini de parçalara ayıran, deneyimli sistem yöneticileri ile yarı deneyimli ya da deneyimsiz işgücünü montaj hattı başında işlevsel kılan sistemi, yani Fordizmi geliştirmiştir. Fordizm, kapitalizmin olgunlaşması ile birlikte genişleyen piyasaya ve çok sayıdaki ögenin eşgüdümüne yanıt verebilmek için ek gereksinimlere de ihtiyaç duymuştur: Deneyimli işgücünün artırılması, eğitim merkezleri, yönetim, finansman, ulaşım, telekomünikasyon, hukuksal hizmetler vb (SUSSMAN, 1997:11).

Kapitalizmin ilk aşaması *Merkantil* ya da *Ticari Kapitalizm* olarak adlandırılan aşamadır. Bu aşamada temel yönseme, devletin gücünü rakip devletlerin zararına da olsa artırmak; bu amaçla dış ticaret dengesinin "fazla" vermesi için devlet eliyle düzenlemeler yapmaktır. İhracatın, ithalatı aşması ve birikim bu yolla sağlanması hedeflenmiştir. Dış ticaret önem kazanmış, imalat sanayii özendirilmiş, sömürgeler hammadde kaynağı ve pazar olarak görülmüş, hatta bir sonraki aşamada sömürgelerde imalat sanayii yasaklanmıştır. Bu aşama aynı zamanda batı kolonyalizminin de erken dönemidir. İletişim, uzun mesafeli iş ilişkileri açısından kapitalistler için büyüyen yeni olanaklar sunmaktadır.

Kapitalizmin ikinci aşaması olan *Endüstriyel Kapitalizm* ya da diğer adıyla *Sanayi Devrimi* dönemi 1770-1870 arasını kapsamaktadır ve belirgin bir değişimi yansıtır: 1776'da Adam SMITH "*Ulusların Zenginliği*" adlı eserini yayınlar ve serbest piyasayı, devletin ekonomik faaliyetlere müdahalesinin en aza indirilmesini savunur. 1817'de David Ricardo'nun "*Ekonomi Politığın İlkeleri ve Vergilendirme*" adlı eseri, ücret temelinde emeğin fiyatlandırılmasına dönük ilk çalışmadır. Bu aşamada makinalaşma ve fabrikasyon üretim yaşama geçirilmiş, girişimcilerin çağı başlamış, özel mülkiyet için patent yasaları keşfedilmiş, bilginin kontrolü ve kullanımı için yasalar çıkarılmıştır. Sınıfsal yapı belirginleşmiş, el aletleri ve zanaatkarlık, buhar gücü ile sahneden kalkmış, karmaşık makineler ve otomatik üretim sistemleri bunların yerini almıştır. Kas gücü ile beyin gücü formları birbirlerinden ayrılmış, fabrika üretimin ana merkezi olmuş, küçük atölye işletmeleri ise gelişmekte olan ülkelere özgü şeyler haline gelmiştir. Telgraf ve telefon, sanayi üretiminin artan karmaşasını yönetecek şekilde tasarlanmış, bu ilk ürünleri toplumsal yaşamdaki değişimlere uygun hale getirilmiş kontrol teknolojisindeki gelişmeler (örneğin ilk hesap makinesi) izlemiştir (SUSSMAN, 1997:13).

Kapitalizmin üçüncü aşaması *Ulusal Tekelci Kapitalizm*'dir ve 1870-1945 yıllarını kapsamaktadır. Bu aşamada endüstri yüksek düzeyde tekelleşmiş, örneğin iletişim alanında telefon ve telgrafta rekabet neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Uluslararası düzlemde ise Avrupalı rakipler arasındaki rekabet, Fransız-Rus (1871) savaşı, I. ve II. Dünya Savaşı örneklerinde olduğu gibi önemli çatışmalara yol açmıştır. Bu aşamada yığınsal üretim için otomasyon devreye girmiş, verimliliği artırmak için üretim araçları yeniden tasarlanmış, işgücü standart ve kolaylıkla yer değiştirebilen bir üretim parçası haline dönüşmüştür.

Kapitalizmin 4. ve devam eden aşaması ise *Uluslararası Kapitalizm*'dir ve 1945'lerde başlar. Enformasyon toplumu kavramının da gündeme geldiği bu dönem, II. Dünya Savaşı sonrası küresel endüstriyel ve siyasal düzen ile simgelenir. Savaş yalnızca büyük askeri yayılma hareketlerine son vermekle

kalmamış, aynı zamanda kapitalizm açısından yaşamsal önemi bulunan ticari yollar ve ekonomik uygulamalarla birlikte, uluslararası örgütlerin denetimini eline geçiren batılı endüstrilemiş ülkelerin dünya ekonomisine ağırlıklarını koymalarına yol açmıştır.

1950'lerden sonraki ekonomik etkinlik ve iş ortamı, Çok Uluslu Şirket (ÇUŞ) ve dış yatırım yapılanmasının etkisi ile yığımsal tüketim eşyası üretiminden, tarımsal ürünlere, bilgisayar ve elektronik ürünlere kaymış, iç ve dış pazarın "iş" alanının küresel ölçekte genişletmesine izin vermiştir. Hizmetlerin ve malların bütünlük üretimini artırması ve bunun genişleyen oylumu belirleyici niteliktedir. Üretim araçları ile sermayenin kontrol, yönetim ve piyasa formlarının yöndeşmesi belirgin özelliklerdir.

Savaş sonrası dönem aynı zamanda süper güçlerin jeopolitik mücadelesinin yükselişe geçtiği dönemdir. Bu gelişimi iki önemli eğilim desteklemiştir: Dünyanın sanayileşememiş bölgelerine *iletişimin teknolojik anlamda girmesi*, yayılması ve ulus devletlerin dünya çapında enformasyon ve propaganda faaliyetlerine girişmeleri (SAMARAJAVA/SHIELDS, 1990:87).

Uluslararası kapitalizm açısından 1960'lara gelindiğinde iki önemli değişim yaşanmıştır: İlki Üçüncü Dünya Ülkelerinde gelişen ve başarıya ulaşan bağımsızlık hareketleri¹⁷, diğeri ise uluslararası iletişimin gerçekleşme biçimidir. Merkez güçleri tarafından kurulup, işletilen iletişim ağları, bu nitelikleriyle dünya kapitalizminin bütünselliğinin, önceki dönemlere oranla çok daha fazla somut gerçeğe yaklaşmasına olanak sağlamış; bunun teknolojik (araçsal) altyapısını oluşturmuştur.

17 Samarajava/Shields (1990:86), ABD Başkanı Truman'ın "point four" programının Lerner (1949) tarafından "eski kalkınma paradigmasının temeli" olarak adlandırıldığını belirtmektedirler. Hatırlanacağı gibi program, ABD'nin teknik danışmanlığı ve finansman desteğinin az gelişmiş ülkelere yönlendirilmesine dayanmaktaydı. Yazarlara göre bu program kısa sürede hem diğer gelişmiş ülkelere, hem de bölgesel ve uluslararası örgütlere benimsenmiş; ADB Sosyal Bilimleri de bu programın gereksinimlerine hiçbir direniş göstermeden katkıda bulunmuştur. Yazarlar, Public Opinion Quarterly'nin özel sayısında yeni yaklaşımın ortaya çıkışının "bu yeni (bebek) bilim, siyasal kestirmeciliğin doğuşu" şeklinde duyurulmasını, toplum bilimlerin takındıkları bu tavıra bir örnek olarak vermektedirler. Köker (1990:17) benzer şekilde, 1950'lerden başlayarak gündeme gelen "Soğuk Savaş" öncesi dönemde Truman doktrinin *bir dış politika stratejisi* olarak gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Doktrin çerçevesinde oluşturulan dış yardım programlarının desteklenmesinin ardında, üçüncü dünya adı verilen ülkelerin bu yardım programlarının desteğinden yoksun kalmaları halinde "Komünist olacakları" kaygısı yatmaktadır.

Kırılma noktası: Kapitalist sistemin genel bunalımı ve ekonomik kriz

1970'lerde dünya kapitalizmi bir dönüm noktasına ulaşmıştır: Gelişmiş tüm batılı ülkelerde üretkenlik artışında yavaşlama, tüketim yolu ile bir türlü eritilemeyen fazla kapasite ve stoklar, enflasyon ve işsizlik, işgücü ve sermaye arasındaki ilişkilerin keskinleşmesi, merkezi planlamanın ve devlet müdahalesinin altüst oluşu vb. kendini gösteren Ekonomik kriz¹⁸.

Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, ekonomik krizin, EİT'nin uzun süren bir gelişme sürecinin sonunda, hem mal ve hizmet, hem yeni üretim araçları hem de üretim ilişkilerinde uygulamaya konan yeni yönetim biçimleri anlamında artık ürünlerini vermeye hazır hale geldiği bir dönemde ortaya çıkışıdır¹⁹. Bu dönemde EİT'deki gelişmeler, şirketlerin gereksinme duyduğu komuta ve kontrol sorunlarını aşmak için kullanılmıştır²⁰. Bu gelişme aynı zamanda enformasyon toplumuna geçiş yönündeki çabaların, zorunlu bir süreç olarak kendi meşruluğunu ortaya koyması anlamında, böyle bir kriz ortamında geçerli bir gerekçe ve içerik de kazanmaktadır. İleride vurgulanacağı gibi gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları kalkınma sorunlarını da bu mantık içinde değerlendirip, çözüm olarak enformasyon toplumuna eklklenme zorunluluğunun dile getirilişi, modernleşme projesine benzer bir güdülemenin devrede olduğunu ortaya koymaktadır.

Önceki başlık altında verilen kapitalizmin yapısal dönüşümünün kısa özeti de, kapitalist toplumsal ilişkilerin söylendiğinin aksine sanayi toplumuna özgü ilişkiler olmaya devam ettiğini göstermektedir. Bu durumda sorulması gereken temel soru, neden sanayi toplumunun dolayısıyla bu topluma özgü ilişkilerin sona erdiği ve yerine enformasyon toplumuna ve bu topluma özgü ilişkilere geçildiği şeklinde bir söylemin dilendirilmekte olduğudur. Yanıt, benzer krizlerin yaşanmaması ve kapitalist sistemin kendisine yeni açılımlar bularak

18 Ercan (1996:121), 1970'lerden sonra gelişmiş kapitalist toplumların yaşadığı bunalımları 6 ana başlık altında toplamaktadır: 1. Kâr oranlarının düşmesi, 2. Emek dünyasında (işçi-işveren ilişkilerinde) huzursuzlukların artması, 3. İşçilerin militan isteklerinin çoğalması, 4. Sanayi sermayesinin yatırımdan, spekülasyona kayması, 5. İşsizlik ve enflasyonun giderek tırmanması, 6. Bütün bu süreçlerin sonuçta ekonomik ve kültürel yapıyı etkilemiş olması.

19 Freeman (1992:187) bu eş zamanlı kontra gelişmelere örnek olarak Japonya'nın küresel teknolojik liderliğinin ortaya çıkışının, eş zamanlı bir gelişme olarak ABD ve AB'de önemli uyum problemlerinin ortaya çıkışı ile aynı zamana rastlamasını vermektedir. Diğer taraftan, Güney Kore ve Tayvan gibi yeni endüstrileşmiş ülkelerin yükselişi, eş zamanlı bir biçimde Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde göreceli olarak süreklilik kazanmış çöküş, bozulma ile aynı döneme rastlamaktadır.

20 Suziki (1988:116), benzer bir değerlendirmeyi Japonya için yapmakta ve enformasyon toplumu kavramının 1960'ların sonlarında Japonya'daki endüstriyel krize yanıt vermek için seçilen "ideolojik bir silah" olarak kullanıldığını dikkat çekmektedir.

devamı için geliştirilen teknolojilerin (EİT) bir an önce "pazarlanabilir" mal ve hizmetler şeklinde üretilip, satışa sunulabileceği yeni üretim ilişkilerini (üretimden ayrı tutulamayacak tüm ilişki biçimlerini) yeniden, yeniden üretmek şeklinde özetlenebilir²¹. EİT, kapitalist sistemin piyasa ve değişim değeri için üretim yapmaya dayalı kurgusunun kesintisiz olarak devamı için gerekli tüketim talebinin yaratılması yani tüketicinin üretimde gerçekleşen hıza ulaşabilmesi için de devrededir.

"Tarihin sonu" nun ilan edilmiş olduğu gibi, burada da *mesaj aracın kendisidir*²² yaklaşımında sergilendiği biçimiyle, teknolojinin (EİT) "merkezi" konumdan hareketle, gelişmekte olan ülkelere sunulacak bir modelin Pazarlayıcısı olabilecek genel-geçer bir toplumsal değişme-gelişme kuramına ulaşmak creği yatmaktadır. Teknolojiye ve dolayısıyla enformasyon kavramına "*enformasyonu doğal içeriğinin ve insan eylemleri açısından taşıdığı önemin üzerini örten*" nesne yönelimli bir bakış açısına sahip bu yaklaşım, tıpkı "para"nın (meta, ücret vb.) kapitalist toplumsal ilişkilerin bütünsel işleyişinin üstünü örttüğü, gizlediği gibi; "enformasyon" un teknoloji merkezli, maddileştirilmiş kavramsallaştırılması da "içeriği-anlamı" ile doğrudan bağlantılı kapitalist üretim ilişkilerinin üzerini örtmekte, var olan eşitsizlikler üzerine kurulu iktidar ilişkilerini (hem ulusal hem de uluslar arası boyutlarda) gizlemektedir. Bununla kalmayarak aynı zamanda bu ilişkileri, adeta piyasanın kendi kendini düzene sokması örneğindeki "gizli el" gibi kendiliğinden işleyen, teknolojinin temel değişken olduğu ileri sürülen mekanizmalar haline dönüştürerek; yaşanan tarihsel dönemleri de "atom çağı, iletişim çağı, enformasyon çağı, bilgi çağı"

21 Beniger (1986:6) işaret ettiği gibi, kapitalist dünya ekonomisine damgasını vuran bu değişimin nedenleri, 19. yy.'ın ortalarında endüstriyel üretimde ve ulaşımda yaşanan sorunlarda da görülebilir. Bu sorunlara yanıt en azından teknolojik yeniliklerde ve ekonominin yeniden yapılandırılmasında bulunmuş, toplumsal kontrol güçlendirilmiştir. Benzer değerlendirmeleri ABD'nin dünya çapındaki askeri rolü ve bu rolün yerine getirilmesine olanak sağlayan EİT'nin geliştirilme süreci ile bağlantılandırılan ve II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerikan şirketlerinin dünya çapında yaygınlaşmasına işaret eden KUMAR'da (1995:7) yapmaktadır.

22 *Understanding Media: The Extensions of Man* adlı kitabında McLuhan (1964:36), toplumsal değişim evrelerini dönemleştirirken, bunlar arasındaki sıçramaları, iletişim teknolojilerinde yaşanan "devrim" niteliğindeki gelişmelere bağlar: Kabile yaşamının ve geleneksel-sözel iletişimin egemen olduğu yazı öncesi toplum, yazının ve baskı tekniklerinin egemen olduğu yazı toplumu (Gutenberg Galaksi, 1962 tarihli aynı adlı eserin de konu olmuştur: *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*), elektronik iletişim araçlarının (TV gibi) egemen olduğu ve "küresel köy" olasılığının doğduğu yaşanmakta olan dönemin toplumu, *enformasyon toplumu*. McLuhan'a göre (1964:8) uygarlık tarihini yapan ve değiştiren temel değişken iletişim teknolojisidir. Bu öngörüye bağlı olarak tasarladığı enformasyon toplumunda, iletişim ağlarından ve veri bankalarından oluşan enformasyon hizmetleri artacak, enformasyon endüstrisi başat endüstri haline gelecek ve siyasal sisteme katılımcı demokrasi hakim olacaktır.

vb. moda başlıklarla doğal, kaçınılmaz, kendiliğinden işleyen ve biran önce eklenilmesi gereken süreçler haline dönüştürmektedir.

Sonuçta EİT'nin kullanımının, sunduğu yenilikçi yollarla birlikte değerlendirildiğinde, endüstriyel kapasiteyi artıracığı ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin dünya piyasaları ile yeniden ve başarılı bir biçimde bütünleşilebilmelerini sağlayacağı öne sürülerek; çok geniş ve güçlü EİT sistemlerinin, enformasyon (bilgi) toplumunun oluşumunu bir anlamda zorunlu kıldığı vurgulanmaktadır (MANSELL/WEHN, 1998:280). Bu anlamda EİT, enformasyon toplumu söyleminin kurucu, inşa edici ögesi haline gelmektedir. Nitekim "enformasyon otobanları"nın ortaya çıkışı, göreceli de olsa, herkesin küresel piyasa ortamına erişebilmesine olanak sağlamış, ve batıda EİT'nin desteğinde enformasyon toplumuna geçiş sürecinde başarı ile uygulanmakta olduğu için gelişmekte olan ülkelere örnek alınması gereken eylem haritaları (enformasyon toplumuna geçiş için yapılması gerekenler yani bir tür "hazır reçeteler") geliştirilmeye başlanmıştır²³.

İster sanayi toplumundan, sanayi sonrası toplumuna geçiş; ister örgütlü kapitalizmden, örgütsüz kapitalizme geçiş; isterse Fransız Düzenleme Okulu'nun oldukça yüzeysel bir şekilde nitelendirdiği gibi fordizmden, post fordizme geçiş şeklinde tanımlansın, sonuçta tüm tanımlamalar, yeni bir yapısal dönüşüm olarak adlandırılan bu sürecin aslında *kapitalist sistemin bunalımının* ve bu bunalımdan çıkışa dönük arayışların ideolojik çerçevesini oluşturduğunu gizleyememektedir.

EİT'nin olanakları ile enformasyonu elde etme ve elde edilen enformasyondan yararlanma kapasitesindeki artış, beraberinde enformasyon üzerine kurulu denetim süreçlerini etkin kılmış ve "ilişkisel bir bakış" açısı ile değerlendirildiğinde de bu gelişmeden, kapitalist üretim ilişkileri hem yeniden yapılanma hem de bunalımdan çıkış ve işlerliğini sürdürme açısından enformasyon toplumu söylemi eşliğinde yeni ideolojik açılımlar bulmuştur.

23 Samarajava/Shields (1990:92 vd.), telekomünikasyon ağları üzerindeki temel ilginin son yirmi yılda üçüncü dünyanın telekomünikasyon alt yapısına olan ilgiye dönüştüğünün altını çizmektedirler. Özellikle büyük bir rekabet içerisinde olan telekomünikasyon teknolojisi-donanımı üreten şirketler ve onların ulus devletleri, hükümetleri üçüncü dünya ülkelerini büyük potansiyelleri olan pazarlar olarak görmektedirler. Yazarlar bu gelişmeye örnek olarak A.B.D'nin, Batı Avrupa ve Japonya'yı üçüncü dünya ülkelerine yakınlıkları nedeniyle kendilerine en önemli rakipler olarak görmesini vermektedirler. Dolayısıyla pazarlar için verilen mücadele, çevre ülkeler için verilen mücadele halini almıştır. Yazarlar süper güçler arasındaki rekabetin telekomünikasyon ve kalkınma düşüncülerinin şekillenmesinden ve Lasswell'ci ağır propaganda tekniklerinden daha çok politik, ekonomik ve askeri güç merkezlerinde üretilen mevcut uluslararası sistemin, ticaret, doğrudan dış yardım, yeni uluslararası işbölümü gibi organik bağlantılara-ilişkilere dayanmaktadır değerlendirilmesinde bulunmaktadır.

Bu bağlamda, 1970'lerin sonlarına doğru EİT ile bir biçimde ilişkili olarak ortaya çıkan gelişmeler, yeni ve hızlı ekonomik küreselleşme sürecinin belirginlik kazanmasında kilometre taşları niteliğindedir: Uluslararası piyasada gelişmiş sanayi ülkelerinin merkez bankalarının kontrol edemeyeceği ve her türlü spekülasyona açık "sıcak para" birikiminin oluşması ve bu oluşumun EİT'nin olanaklarıyla ulusal sınırların ötesine kolaylıkla geçecek şekilde "akışkanlık" kazanması (mali küreselleşme yani para sermayenin uluslararasılaşması), standartlaşmış seri üretimden daha esnek üretim yöntemlerine dönülmesi, ulusal kökenli tekelleri büyük şirket anlayışından çok uluslu şirket modeline geçilmesi, daha gevşek (merkeziyetçi olmayan) yapılanmış küçük firmaların giderek öne çıkması (KOBİ'ler örneği), yeni liberalizmin uluslararası sermaye piyasasındaki bu akışkanlığı özgür kılan kurallardan arındırma (deregulation) ve özelleştirme politikalarının²⁴ devreye girmesi (TİMUR, 1996:13).

Bu politikalar çerçevesinde gelişmiş batılı ekonomiler açısından kamusal-özel bürokratik iktidarın yapması gereken, küresel yatırım alanlarında uluslararası sermayenin karşısına çıkabilecek ulusal devlet egemenliği setinin aşılması, üretim ve pazarlamaya konu olacak malların "serbestçe" dolaşımına tüm ülkelerin bir biçimde "ikna" edilmesine dönük beklentilerdir²⁵. Bu anlamda enformasyon toplumu kavramsallaştırmalarında, enformasyon toplumunun küresel (küresel enformasyon toplumu) niteliğine yapılan vurgu çok daha iyi anlaşılır olmaktadır²⁶.

24 Tunstall (1986:8), sistemin işleyişi açısından yaşamsal bir önem kazanan kurallardan arındırma politikalarının ABD'nin sınırlarını rekabete açarken (örneğin AT&T ve IBM), aynı zamanda bu rekabetçi politikayı ABD'nin en önemli rakipleri Japonya ve Batı Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, diğer ülkelere de ihraç etmeyi amaçladığına dikkat çekmektedir. Genel eğilim, yeni teknolojileri laboratuvar koşullarının dışına yani pazara çabucak taşınaktır. Bu amaçla "kurallardan arındırma" adı altında yeni hizmetler ve yeni teknolojiler özendirilmiş, teşvik edilmiştir. Dolayısıyla kurallardan arındırma politikasının işlev göreceği temel alanda netlik kazanmıştır: **İletişimi bir bütün olarak, devlet bürokrasisinin düzenleme alanının dışına çıkarmak ve iletişimi "politik ticari iktisat pazar" ortamına çekmek.**

25 Hurst/thomson (1998:31), 1950-60'larda gelecekte kaybedeni olmayan ve uyum içinde çalışan ulus devletler tarafından güvenle idare edilen bir kapitalizmin hüküm süreceği şeklinde ifade edilebilecek yaygın görüşün yerini 1980-90'larda küresel piyasaların kontrol edilemez olduğu ve ulus, şirket ya da birey olarak kaybeden taraf olmamanın tek yolunun olabildiğince rekabetçi olmaktan ve bu rekabetçi ortama girmekten geçtiği şeklindeki kabule bıraktığına dikkat çekmektedirler.

26 Küreselleşme kavramı, finans sisteminin dışında sanayi, bilim ve teknoloji, tarım, hizmet sektörü, iletişim ve hatta bütün yönleriyle kültür hayatını ilgilendirmekte dolayısıyla ekonomik, siyasi ya da kültürel yönlerine vurgu yapılarak tanımlanabilmektedir. Burada kavrama ilişkin olarak öne çıkarmak istediğimiz nokta, enformasyon toplumu ile ilişkisidir. Çünkü kavramın son yıllarda adeta bir klişe haline gelmesinde, enformasyona verilen değerin artışı ve EİT alanında yaşanan önemli gelişmelerin büyük etkisi olmuştur. Modern uydu teknolojisi ile giderek

Küresel enformasyon toplumuna eklenme sürecinin gelişmekte olan ülkeler açısından uyandırdığı en büyük beklenti ya da "umut" ise yabancı sermaye akışının artmasıdır. Bu umut, sürecin kapitalizmi gelişmekte olan ülkeler de dahil tüm dünyaya yayması ve varsıl kılmasıdır. Bu noktada 1950-70'li yıllar arasında temel politika araçları olarak kitle iletişim araçlarının yerini, 1980'lerden sonra EİT'nin aldığına tanık olmaktadır. Başka bir ifade ile, bu araçlar gelişmekte olan ülkeleri sisteme dahil edilme çabalarının kuramsal çerçevesini oluşturan modernleşme kuramlarının ana enstrümanını oluşturmaktadırlar²⁷. Özetlersek sürecin bu beklentiyi gerçekleştirmek üzere yaratıcı bir yeniden yapılanma akımı yaratması, günümüzde ideolojik söylemini küreselleşme olgusundan almakta; enformasyon tabanlı ekonominin dinamikleri ise uluslararası ticari sermayenin EİT'nin sağladığı hızlı iletişim, sıkı kontrol ve eşgüdüm olanaklarından yararlanarak sınır ötesi yatırım sermayesine, esnek üretim-dağıtım sistemlerine dönüşmesinde somutlaşmaktadır.

Hemen belirtmek gerekir ki, küresel enformasyon toplumunda daha çok enformasyonun ağlar üzerinde dolaşımında olması, gelişmekte olan ülkeleri daha çok enformasyon sahibi yapmamaktadır. Çünkü bu enformasyon, kodlanmış, açık enformasyondur. Oysa ekonomik kalkınma açısından önem taşıyan enformasyon, örtük (*tacit*) enformasyon ya da "know-how/know why" adı verilen ve genel kullanıma açık olmayan, sayısal duvarların ardındaki enformasyon ya da bu enformasyonun işlenmiş hali, bilgidir. Diğer taraftan küresel enformasyon toplumu ile yeniden ve başarılı bir biçimde bütünleşebilenin en azından örtük enformasyonu dışarıda bırakıyor olmasıyla, "eşitlikten" yoksun taraflar arasında kurulabilirliğini ileri sürmek, "sayısal uçurumun" giderek genişlediği bir dünyada yaşanan gerçeklerle bağdaşmamaktadır.

Nitekim erken endüstrileşen ülkelerde sermaye fazlasının dünya ölçeğinde yeni kârlılık koşullarını aramaya başlaması, küreselleşmenin ana dinamiğini oluşturmaktadır. Kapitalizmin devamlılığı açısından yaşamsal öneme sahip kârı artırma çabasıyla ÇUŞ'ların artan etkinlikleri. Bu çaba ve etkinlikler bile başlı başına "baskın-edilgen" bir ilişkinin en temel göstergesi olmayı fazlasıyla içermektedir.

büyüyen medya pazarı, hemen hemen tüm eğilimlerin referanslarını küreselleşme kavramından alan bir nitelik kazanmalarına uygun ortamı yaratmıştır.

27 Modernleşmeyi toplumsal, ekonomik ve siyasal süreçlerin karmaşık bir bütünü olarak tanımlayan Berman (1994:28), bu bütünlüğün içerisini dolduran unsurlar olarak sürekli ekonomik gelişme, endüstriyel yayılma, kentsel büyüme, bürokratik yönetim ve rasyonalite (Rasyonalite kavramı, Weber'in modernleşme kavramsallaştırmasında önemli bir rol oynamaktadır), kitle iletişim araçları, siyasette kitle katılımı, süreklilik gösteren toplumsal planlama, geleneksel kültür ve hayat tarzlarının parçalanması, üretkenliğin artırılması ve gelişme konusunda sürekli ısrarı göstermektedir.

GATT, GATS, MAI (*Multinational Agreement on Investment*), TRIPS (*Trade Related Intellectual Property Rights*), uluslararası tahkim vb. aracılığı ile ÇUŞ'lar açısından yeni avantajlar sunmaya hazır hale getirilen küresel piyasa ortamına eklenmekle, gelişmekte olan ülkelerin kazanımlar elde etmesi çok sınırlı kalacaktır. Bu uluslararası düzenlemelerle ve bu düzenlemelere meşruluk kazandıran uluslararası anlaşmalarla, enformasyon daha baştan ticari anlaşmaların bir bölümü haline getirilmiş, dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde politika biçimlendirme süreçleri giderek artan oranda kamuoyunun bilgisi dışında biçimlendirilir olmaya başlamıştır. Böyle bir küresel enformasyon toplumu yapılanması içerisinde gelişmiş ülkeler (ve bu ülkeler merkezli ÇUŞ'lar) kaynaklara ulaşım ve rekabet üstünlükleri ile enformasyon alış-verişinden aslan payını alabilecekler; hatta bu alış-verişte gelişmekte olan ülkelerin değişime sokabileceği değerler hammadde, toprak (yabancı yatırımlar için fiziki mekan anlamında da), doğal kaynaklar, nitelikli iş gücü vb. "yenilemeyen ya da yenilenmesi çok güç kaynakları" içereceğinden, bağımlılık ilişkisi daha da derinleşebilecektir.

Dolayısıyla iletişim endüstrisinin, telekomünikasyon altyapısının ve EİT'nin, gelişmiş ülkeler ve ÇUŞ'lar tarafından rekabetin, egemenlik ilişkilerinin ve küresel bütünleşmenin ana motoru olarak öne çıkarılması; küresel akıllı enformasyon ağlarının, hizmetler alanının geliştirilmesi açısından uluslararası düzenlemeler aracılığı ile en yoğun çaba harcanması gereken yegane alan olarak görülüyor olması hiç de boşuna değildir (HILLS, 1988:460)²⁸.

Artık kapitalist sermaye birikimi yeni bir aşamaya girmiş bulunmaktadır. Sermeye sadece mal ve para şeklinde değil, bunlardan farklı olarak kapitalist üretim biçimine özgü toplumsal ilişkiler biçiminde de ihraç edilebilmektedir. Böylece ekonomik sistemin tüm çıktıları üzerindeki kontrol bu şirketlerce yönetilebilmekte, planlanabilmekte ve üçlü blok ile (*ABD, AB ve Japonya üçlüsü/trilateral*) çevre arasındaki ilişki biçimi giderek "kolonyal" modele daha çok benzemektedir (AMOROSO, 1998:53). Bu stratejiler ister ulusal,

28 Hirst/Thomson'ın (1998:234) belirttikleri gibi, küreselleşme sürecinin motor gücü olarak görülen çok uluslu şirketler ulusal köklerinden kopmaya hiç de istekli görünmemektedirler. Ne ulusal düzenleme alanının dışındadırlar, ne de ulusal kamu politikasına kayıtsız kalabilirler. Ekonomik faaliyetlerinin çok önemli bir bölümü ulusal ölçekte ya da gelişmiş ülkelerde sürdürmekte ve belirli ulusal piyasalarda, yerel üreticiler-aracılar yardımıyla yerlerini sağlamlaştırmaya çalışmaktadırlar. Son yıllarda uluslararası ekonomide görülen korumacılık eğilimleri ile ABD/NAFTA, Avrupa Birliği ve JAPONYA/Pasifik üçlü hakimiyeti altındaki yeni bölgeselleşmiş uluslararası ekonomik gelişim hiç de küreselleşmiş bir enformasyon ekonomisi işaretleri vermemektedir. Gelir ve zenginlik küresel değildir aksine bu olumsuz yapı enformasyon zenginleri-fakirleri art alanını da kapsayacak şekilde giderek artmaktadır.

bölgesel (Avrupa Birliği örneği²⁹) olsun ister yerel, bölgesel bütünleşmeye dönük küresel stratejiler olsun sonuçta gelişmekte olan ülkelere, ekonomik gelişme anlamında EİT'den hedeflenen ya da beklenen yararların sağlanabilmesi için üç temel kural dikte edilmektedir: "Pazarını aç, rekabette tanış ve EİT sektörünü düzenle" (NULENS/AUDENHOVE, 1998:1). Bugün için küresel ekonomide, enformasyon toplumuna eklenme süreci içinde yer almak, ona ortak olmak "başarı ya da başarısızlığın" temel kriteri haline gelmiş bulunmaktadır³⁰.

EİT ve kapitalist üretim ilişkilerin yeniden yapılandırılması

Castells (1993:5) enformasyon toplumunu tanımlarken, bu düzeye ulaşmış olan gelişmiş kapitalist ülkelerde, üretimin standartlaşmış kitle üretiminden esnek ve kişilere yönelik üretimci; yatay ve bütünleşmiş, geniş ölçüde yayılmış üretim ilişkilerinden dikey ve merkezi olmayan, ekonomik üniteler arasında ağlar şeklinde kurulmuş bağlantılara doğru dönüşmekte olduğunu vurgulamaktadır³¹. Enformasyon toplumuna özgü bu yapılanmada yeni olan, ulusal ekonomilerin dünya ölçeğinde ve gerçek zamanda işleyen ayrı birer ünite olarak çalışıyor olmasıdır. Yine bu yapılanmada, örnekleri gelişmiş kapitalist toplumlarda görülmeye başlanan maddi üretimden, enformasyon işleme etkinliklerine doğru bir dönüşüm de yaşanmaktadır. Bu dönüşüme koşut

29 1960'ların bir başka açıdan önemi, ÇUŞ'ların özellikle ABD'de yoğunluklu olarak görülmeye başlanmasında ve etkinliklerini ağ yapısı üzerine kurmuş ÇUŞ'ların rekabete yeni bir boyut kazandırmalarında yatmaktadır. Rekabet, daha çok endüstrinin gelişmiş sektörlerindeki teknoloji üzerinde yapılmaya ve bunun içinde uluslararası alanda yer alan AR-GE olanaklarını, üretim olanakları ve piyasaya giriş için devreye sokmaya dönük stratejiler geliştirilmeye başlanmıştır. 1980-90'larda belirginleşmeye ve giderek yaygınlık kazanmaya başlayan bu stratejilerin sonucu olarak hem üretimde, hem de AR-GE'de ve yeniliklerin - ürünlerin pazarlanması aşamalarında, uluslararası akımın yönü Avrupa'dan ABD'ye çevrilmiştir. Avrupa Birliği Enformasyon Toplumu Projesi başlıklı bölümde değinilecek bu gelişme, bir bakıma AB'nin konuya verdiği öncemi ve bu gelişmeyi ABD ve Japonya karşısında giderek kaybetmekte olduğu rekabet gücünü yeniden kazanmak için Birliği gelişme stratejisini bir eylem planına bağlamak zorunda hissetmesi ile de yakından ilgili bulunmaktadır.

30 Webster (2000:76), enformasyon işgücüne sahip olmayan ülkelerin sonuçta "enformasyonel kapitalizm"i talep ettiği taşeron hizmetlerle başarısızlıklarını yarattığı boşluğu doldurmak zorunda kalacaklarını, bu role uygun gelen düşük ücretlerle geri planda kalmaya mahkum edileceklerinin altını çizmektedir.

31 Küresel ekonominin biçimlendirilmesi için gerekli olan altyapı, tıpkı 19. Yüzyılda ulusal pazarların düzenlenmesinin altında yatan temel gelişmenin demiryollarının inşası olması gibi küresel enformasyon (telekomünikasyon) altyapısının gelişimi ile yaratılmıştır.

olarak hizmetler sektörünün ağırlığı giderek artmakta ve diğer birçok farklı sektörlerdeki etkinlikleri içerisinde barındıran - birleştiren ortak bir platform haline gelmektedir. Aslında hizmetler sektörü ve pazarlamanın, üretimin (imalat sanayiinin) destekçisi olduğu gözden kaçırılmaktadır.

Castells (1993:6), bu yeni görünümün daha az oranda yerleşik doğal kaynaklara, ucuz ve niteliksiz işgücüne, hatta sermaye birikimine dayandığını; buna karşın daha çok oranda bilgi yaratma kapasitesine, bu kapasiteyi en kısa sürede EİT ile biçimlendirerek uygulamaya sokmaya, zaman ve mekan sınırlılıklarını kaldırmaya dönük her türlü etkinliğe dayanmakta olduğuna işaret etmektedir. Bu noktada Castells (1996:97), enformasyonel işgücünün en önemli özelliğinin uyum gösterme ve baş eğme olduğunun altını çizmesi daha çok anlam kazanmaktadır.

Diğer "enformasyon toplumu düşünürleri"ne benzer şekilde Castells'de enformasyon kavramına teknoloji merkezli, metalaşmış, bir mübadele değerine bağlanmış yani para'ya tahvil edilmiş, "nesne yönelimli" bakışı açısıyla, başta bilgisayar olmak üzere enformasyonu işleyen ve ileten EİT'yi, tıpkı sanayi toplumunda makine teknolojisi (buhar makinesi) örneğinde olduğu gibi yeni bir toplumun doğuşunda temel değişken olarak sunmaktadır. Bu bağlamda EİT yoğun "denetim"i gerektiren, esnek üretime ve giderek artan oranda işgücünü ikameye dönük ileri esnek otomasyona dayalı kapitalist üretim süreçlerini ve buna bağlı olarak kapitalist üretim ilişkilerini dönüştürerek, kapitalist sistemin yeniden yapılanmasında merkezi bir rol oynayacak, dolayısıyla da içinde yer aldıkları süreçlerin işleyişini de nesnelleştireceklerdir.

Nitekim EİT tasarım, üretim ve pazarlama etkinliklerini eskiye oranla hem "küresel" boyutta hem de çok daha "etkili" bir biçimde denetleyip, yönlendirebilir hale getirmiş ve hem de bu etkinlikleri sistematik bir bütünsellik içinde yönetme olanaklarını (komuta-kontrol) vermiştir³². EİT'nin gelişimine koşul olarak, emek gücü üzerinde denetim olanakları arttıkça, üretim sürecini parçalara ayırma olanakları da artmış, bu durum işçinin bir bütün olarak üretimi tasarlama yetilerinden de ayrılmasına neden olmuştur. EİT ile mekandan bağımsız denetim ofis, atölye, fabrika dışı çalışma pratiği (*tele*

32 Göker, A. (2001:5) EİT'nin bu noktada öneminin, tasarımdan üretime, üretimden pazarlamaya, sistemin bir bütün olarak yönlendirilmesine ve yönetilebilmesine olanak tanıyan "esneklikleri" sağlamakta oluşunda görülmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Dünya pazarlarına ilişkin verilerdeki bir değişiklik, EİT'nin olanaklarıyla anında üretim sonuçlarına aktarılabilen ve üretilen nesnelere tip, model ve miktarlarında sık aralıklarla değişiklikler yapılabilmektedir. AR-GE faaliyetleri sonucunda ortaya konan yeni teknolojik bulguları, yeni ya da daha gelişkin bir ürüne dönüştüren tasarımlar, pazar verilerine de uygun düşen herhangi bir anda aktarılabilen ve böylece üretilen modelde köklü değişikliklere kısa sürede gidilebilmektedir.

working vb.) ile daha özgürleşmiş bir "ruh" hali (*sanal özgürlük*) yaratmakta, buna karşın EİT'nin uzaktan komuta ve kontrol olanakları ile kurulan micro düzeydeki denetim sınıf hakimiyetini yine sanal olarak ortadan kalkmış gibi göstererek, belirli bir zaman diliminde yapılan üretimden elde edilecek verimi ve yaratılan değerini en çoğa çıkarılmasına katkıda bulunmaktadır.

Emek gücünün verimliliği ve yaratacağı katma değer, toplu üretim birimlerinden yalıtılarak, işgücü örgütlenmesinin parçalanması; yemek, aydınlatma, ısınma, fiziki ortamın amortismanı, iletişim-ulaşım, güvenlik, sağlık, iş güvencesi gibi bir dizi maliyet kalemlerinde sağlanacak tasarruflarla en çoklaştırılmaktadır. Bu amaçla neo liberal politikalara uygun olarak sağlık, eğitim, toplumsal hizmetlere ayrılan kaynaklar hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kısılmıştır. Artık kamu kütüphaneleri bile vergilerden elde edilen gelirleri "kurutan" bir yapı olarak görülmektedir (WEBSTER, 2000:78). İhracat, devalüasyon, liberalleşme ve dünya ekonomisi ile bütünleşme hükümetlerin temel hedefi konumuna gelmiş, özelleştirme gelir getirici yanı sıra çıkarılarak bütçe açıklarının kapatılması için öncelikle devlet tekellerinin satılması olarak görülmüştür. Dolayısıyla işgücünün emeğini pazarlaması, enformasyon toplumunda da değişmiştir. Değişen, pazarlamanın *e-business*, *e-trading* (gümrük duvarlarını aşabilmenin yeni yolu), *e-working*, *e-office*, *out sourcing*³³ vb. uygulamalarla örneklenebilecek biçimi, üretim ilişkilerinin aldığı yeni şekillerdir.

Değişen bu iş bölümü içinde üretken ve yaratıcı emek, işin bir parçası ya da bütünsel üretim sürecinin bir parçası haline gelmekte; üretim ilişkileri "söz dinler" ücretli emeğin değerine bağlı kalmaya devam etmektedir. "Para"nın kapitalizm öncesi ekonomide varolan ilişkileri (üretim, bölüşüm, mülkiyet vb.) birbirinden yalıtıran ve bu anlamda ekonomik ilişkileri sınırlayan sorunları aşması gibi, iletişim ağları üzerinde alış-verişe olanak sağlayan, sayısal hale gelmiş enformasyon da, denetleyen ile denetleneni birbirinden yalıtarak, hem denetim ilişkisini daha örtük ve güçlü kılmış hem de eşgüdümü etkin kılmıştır. Enformasyon toplumunda teknolojik öncelik, her yerde ve her zaman bulunabileceği ileri sürülen, sınırsız bir kaynağa, "ucuz enformasyon girdisine" verilmektedir. Bu anlamda, beyaz yakalılar-mavi yakalılar türünden ayrımlar da teknolojinin değil işbölümünün (denetim, eşgüdüm vb.) bir sonucu olmaktadır³⁴.

33 Özellikle yazılım sektöründe uygulanan *out sourcing* uygulaması, sipariş edilen ürünü oluşturan parçaların, bütünden habersiz olarak ayrı ayrı yazılımcılara yaptırılması şeklinde tanımlanabilir. Bu yöntem imalat sanayiinde de "fason" üretim yöntemleri ile sıklıkla kullanılmaktadır.

34 McLuhan, enformasyon toplumuna ilişkin çözümlerinde doğrudan doğruya enformasyon ve iletişim sistemlerinden başlayıp "evrensel köy"e ulaşırken; Bell, tam

Sonuçta sanayi toplumunun yerini almakta olduğu ileri sürülen yeni toplumsal yapıda insanların geçim biçimi (*McLuhan'ın tanımladığı şekliyle enformasyon toplayıcılığı*) ve bununla uyumlu düşünce biçimi, kapitalist ilişkileri gözlerden saklamayı başaramamaktadır. Emek gücünden başkaca ellerinde bir şey olmayan ve bunun karşılığında aldıkları ücretle ihtiyaçlarını karşılayan, enformasyona erişim için gerekli maddi-bilişsel donanımları yetersiz bulunan işçi sınıfının konumu ve bu konumu pekiştiren üretim ilişkileri, enformasyon toplumu aşamasına ulaştığı ileri sürülen gelişmiş batılı ülkelerde bugünde değişmemiştir. EİT ile artan işbölümü ve uzmanlaşma kapitalizmin gelişmesinde temel rol oynarken, bu olanaklardan giderek yoksunlaşan işçi sınıfı açısından bir bölünmeyi de beraberinde getirmektedir. Enformasyona sahip olanlarla olmayanlar arasındaki bölünmeden ayrı, beyaz/mavi yakalılar anlamında da bir sayısal uçurum yaratılmaktadır. Enformasyon toplumu söyleminde değişimin dayandırıldığı temel göstergenin "iş-meslek"lerdeki dönüşüm olarak öne çıkarılması bu bağlamda değerlendirilebilir³⁵.

Sonuç yerine: Gelişmekte olan ülkeler açısından enformasyon toplumunun değişen anlamı

Hatırlanacağı gibi modernleşme tezinde, gelişmekte olan ülkelerin bu olumsuz durumdan çıkışta seçmeleri gereken yol (model) insan kaynaklarının geleneksel düşünce ve davranış yapısının dönüştürülmesi, batılı sosyal-ekonomik-siyasal örgütlenme biçimlerini benimsemeleri ve batılı düşünce sistemine uymaları olarak gösterilmekteydi³⁶. Rogers, gelişmekte olan

tersi yönde, kapitalist sistemin tıkanmakta olan işleyişine siyasal boyutu da kapsayacak şekilde yeni bir açılım getirmek eğilimi ile yeni enformasyon-iletişim teknolojilerini sanayi sonrası toplumdaki planlama ve yönetim tekniklerinde ortaya çıkan gereksinimlere bağlamaktadır. Modelini emek-değer kuramı yerine, bilgi-değer kuramı üzerine inşa etmektedir (BELL, 1974:60). Emek ve sermaye, sanayi toplumunun temel değişkenleridir ve enformasyonla bilgi, temel değişken olarak onların yerini almıştır; *bügi, emeğin değil, kaynağın değeridir*. Enformasyon toplumu, toplumu yeni bir üretim sistemini önceler, hızla yaratına kaynağını ve üretimde yer alan yönetim öğelerini değiştirir (BELL, 1980:506).

35 Bell (1974:84) mesleki yaygınlaşmadaki dönüşümü, enformasyon toplumunun en önemli kanıtı olarak sunmakta; "beyaz yakalılar toplumu"nın ortaya çıkışıyla ve endüstriyel işgücününün değişimiyle, sınıf tabanına dayalı potansiyel çatışmanın da sona erdiğini iddia etmektedir. Hatta Bell bu gelişim ile birlikte cinsiyetler arasındaki eşitsizliğin de sona erdiğini iddiaları arasına katar.

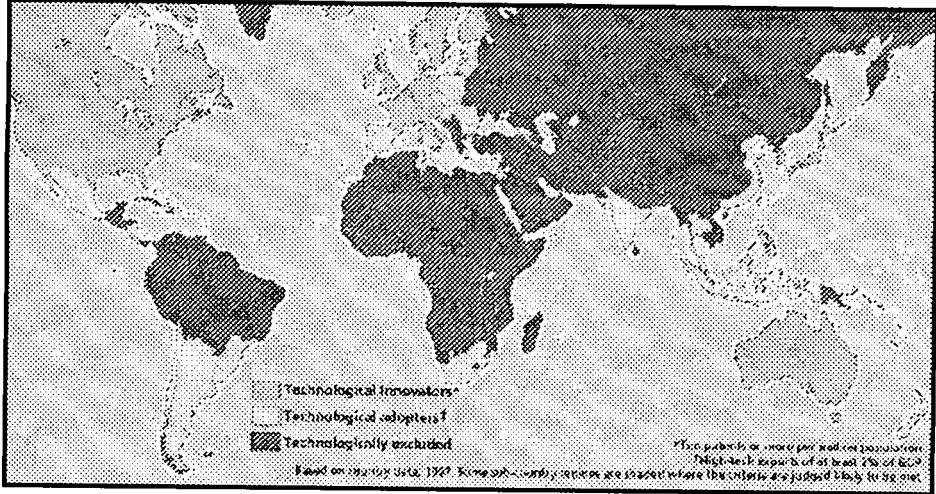
36 Dünya Bankası'nın desteğinde uygulanmaya çalışılan modernleşme tezinde ağırlık sermaye yoğun projelerin (barajlar, elektrik santralleri, telekomünikasyon altyapısı) hayata geçirilmesine verilmiştir. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerde bir boyutu ile gelişmiş ülkelerin hegemonyasının devamını da amaçlamaktadır. Modernleşme projesinde öncelik "bireylerin modernleşmesi"ne verilmiş, iç faktörler üzerinde

ülkelerin EİT desteğinde küresel enformasyon toplumuna eklenme sürecine benzer şekilde, bu beklentiyi iki öngörüye dayandırmaktaydı: Üretim yöntem ve teknikleriyle gelişmiş toplumsal örgütlenmenin daha yüksek gelire ve yaşama standartlarına yol açması; bu modern üretim yöntemlerinin ve örgütlenme modellerinin dıştan gelen bilgiyle süreklilik kazanacağı (SAMARAJAVA/SHIELDS, 1990:88).

Bugüne gelindiğinde, enformasyon toplumunu “somutlaştırmaya” dönük olarak yapılan araştırmalarda ülkeler arasındaki karşılaştırmalar, teknolojik altyapılarının ve üretimlerinin durumu gözönüne alınarak yapılmaktadır. “Kişi başına düşen milli gelir”, “kişi başına iletişim ağı bant genişliği”, “enformasyonel işgücünün toplam işgücü içerisindeki payı”, “ARGE’ye milli gelir içerisinde ayrılan pay” vb. parametreler, ülkelerin gelişmişlik durumunu ve enformasyon toplumuna geçiş sürecinin “neresinde bulduklarını” göstermektedir.

1997 yılında *The Economist*’de “egemen” enformasyon toplumu söylemine uygun şekilde teknoloji üretimi ve kullanımı temelindeki ayrıma dayanarak yapılan bir analizde, dünyadaki ülkeler 3 gruba ayrılmıştır: 1. *Teknoloji üreticiler* – milyon kişi başına 10 veya daha fazla patent sahibi olan ülkeler, 2. *Teknolojiyi uyarlayanlar* – yüksek teknolojiye dayalı ihracatın ülke GSMH’na oranının %2’nin üzerinde olduğu ülkeler, 3. *Teknolojik olarak dışlanmış olanlar* – diğer iki grubun dışında kalan ülkeler.

odaklanılmış, buna karşın dış faktörler ihmal edilmiş, sonuçta da başarısızlığa uğramıştır (SAMARAJAVA/SHIELDS, 1990:88).

Değerlendirmede, bu ülkelerin bazı bölgelerinin farklı bir kategoride olabileceği, ancak değerlendirmenin ülke geneli bazında yapıldığı notu düşülmekle birlikte Türkiye, yukarıdaki şekilde görülebileceği gibi 3. grubun yani “teknolojik olarak dışlanmış olanlar”ın içerisinde yer almıştır.

Gelişemeyen, kalkınamayan bir toplumda, umudun enformasyon toplumu ile gerçekleştirilecek bir şey olarak gösterilmeye çalışılması aslında çok da yeni değildir. Gelişmiş ülkelerin araştırma raporlarında enformasyon toplumundan ya da enformasyon toplumuna geçişten söz edilirken, bu söylemi kendi dillerine nasıl “tercüme” ettikleri, aktardıkları oldukça önem taşımaktadır. Çünkü çağ atlama umudu, henüz sanayileşme eşiğini aşmamış bir toplumu kolayca “gündüz düşlerine” sürükleyebilmekte, bağımlılık ilişkilerini daha da pekiştirici bir rol oynayabilmektedir.

Özellikle Türkiye açısından 1950’lerin sonrasında netleşmeye başlayan ve günümüzün temel toplumsal, ekonomik ve siyasal açmazlarının altında yatan gelişmeler-değişimler, bu bağlamda umudun adresini belirleyici olmuşlardır. Türkiye’nin dış dünya ile ilişkileri, bu tarihten başlayarak dış yardıma bağımlı bir çerçevede ve II. Dünya Savaşı sonrasında bu amaçla oluşturulmuş Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası kuruluşlarla yoğun bir şekilde yan yana gelmeyi, “işbirliği” yapmayı zorunlu kılarak bir anlamda enformasyon toplumuna dönük baskın söylemin yeşcrip, meşruluk kazanmasına uygun düşünsel iklimin de hazırlayıcısı olmuştur.

Diğer yandan neo klasik iktisat kuramının dayandığı ve IMF uygulamalarının da esasını oluşturan, “*gelişmekte olan ülkelerin piyasa mekanizmalarının serbestçe işleyişi ve bunun getireceği tam rekabet sonucunda gelişmiş ülkelere yetiyeceği*” ya da karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde “*eşit donamina ve birikime sahip olmayan ülkelerin, dış ticarete girmesinin her iki taraf için avantajlar sunacağı*” savı, EİT dolayımında güç kazanan enformasyon toplumu söylemi ile daha da güçlü olarak dillendirilir olmuştur.

Oysa enformasyonun “örtük-tacid” anlamda kullanıma açık olmadığı, ancak bu tür enformasyona sahip EİT’nin sağladığı uygun zemin üzerine oturan sanayiinin (imalat sektörü) başarılı olma şansının bulunduğu kavranması gerekmektedir³⁷. Dolayısıyla enformasyon toplumu geçilmekte olan yeni bir

37 Soete, L./Bas ter Well, “Toward a renewing economy policy for the new economy”, CPB Report, 2000. EİT teknolojilerin sanayi sektörü ile bütünsel olarak başarılı bir rol oynayabileceği konusunda ayrıca bkz. Freeman, C. (1989), “New Technology and Catching Up”; Kaplinsky, R. (1989), “Technological Revolution and the International Division of Labour in Manufacturing: A Place for the Third World”; Mody, A. (1989), “Strategies for Developing Information Industries”, *The European Journal of Development Research*, June 1989, No:1.

toplumsal dönemin adı olmaktan çok, kapitalizmin krizi aşmak için, (adına küreselleşme, kuralların kaldırılması, yeni dünya ticaret düzeni ya da yeni ekonomi vb. diyelim) EİT'nin desteğinde yeni politikaları ve uygulamaları hayata geçirme eyleminin adıdır. Piyasa ekonomisini temel alan ve kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürdüğü "sanayi toplumları", enformasyon toplumuna geçmekle ekonomik sistemlerini de değiştirmiş olmamaktadırlar. Kapitalist toplumu tanımlayan temel kurumsal yapı, enformasyon toplumunda da piyasadır ve nihai hedef küresel enformasyon toplumunda piyasa ortamına girişi sınırlayıcı engelleri ortadan kaldırmak ve bütünleşmiş, küresel bir dünya pazarının sınırlarını mümkün olduğunca genişletmektir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki sayısal uçurumun giderek genişlediği bir süreçte EİT paradigmasının kendiliğinden krizlerin çözülmesine öncülük edemeyeceği, yetişme veya yakınlaşmanın kendiliğinden gerçekleşmeyeceği, aksine tüm toplumsal güçleri devreye sokacak ulusal politikaların aktif olarak hayata geçirilmesi, bu sürecin ulusal dinamiklerin gözetildiği etkin politikalar çerçevesinde yönlendirilmesi gerektiği bugün için daha da netleşmiştir.

Bütün ekonomiler bilgiye dayalıdır. Günümüzdeki fark bilginin ekonomiye yaptığı katkının büyüklüğündedir. Ekonomik çözümlerlerde odak noktasını oluşturan artık değer, bilgi ve teknolojik yeniliklerle daha hızlı büyümektedir (KEPENEK, 1999:9). Bu noktada özellikle sosyo-ekonomik kalkınmanın endüstriyel üretimi dışlamadan, birbirleri ile bağlantılı olarak yapılması gerekliliği yanında, bunun yerel teknolojik kapasite olanaklarının geliştirilmesi önem taşımaktadır. Ulus devlet EİT'nin geliştirilmesinde (AR-GE ve alım destekleri) eşgüdüm ve yönetim rolünden (*gelişme devleti*) vazgeçmiş değildir ve bu durumu enformasyon toplumuna girişte "ulusal hareketliliği" sağlamak şeklinde de formüle edebiliriz (SUZIKI, 1985:28).

Sonuçta görünen o ki, evirilen - dönüşen toplumsal yapı değil; sayısallaşma temelinde enformasyonun daha ekonomik iletimi, depolanması ve işlenmesi alanlarında teknolojik yöndeşmenin giderek yoğunlaşması ile belirgin hale gelen, enformasyonun kendisidir. Dolayısıyla bunu bir ideolojik üstünlük kurma ya da kapitalizmin zaferine temel oluşturan bir şekilde kurgulamak, enformasyon toplumu söylemi ile maskelenemeyecek kadar açıklık kazanmıştır. Bu bağlamda enformasyon ve bilginin bir üretim faktörü olarak, üretim ilişkileri içinde yerini alması, teknolojik determinizmin göstermek istediğinin aksine toplumsal yapıyı değiştirecek bir etki yapmaktan çok, "müzdarıp" olduğu açmazları EİT'nin desteği ile aşma yönünde kapitalizmin yeniden yapılanmasına olanak vermektedir.

Enformasyon toplumu söyleminde örneklendiği gibi "gelişmemişlikle" ilgili her düşünce, "gelişmemiş" tanımlamakta, tarihsel süreçlerimizi,

yönelişlerimizi, günlük yaşamı kavrayış tarzımızı, toplumsal ilişkilerimizi, alışkanlık ve beklentilerimizi belli modellerin çerçevesi içine hapsedmektedir. Gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkeler üzerindeki bu etkisi, dışsal müdahaleleri de meşrulaştırıcı bir işlev görmektedir. Gelişmekte olan ülkeler (ya da üçüncü dünya) gelişmiş ülkelerin araştırma nesnesi haline gelmektedir. Dolayısıyla bilgilene biçimlerimizi yeniden gözden geçirmemiz gerekmektedir. Çünkü bu süreçte daha donanımlı olmak ve içerik üretmek, dışsal dayatmalara verilecek yanıtta ilk adımı oluşturmaktadır.

Kaynakça

- AMOROSO, B. (1998), *On Globalization, Capitalism in the 21st Century* (New York: Macmillan Press Inc.).
- BELL, D. (1974), *The Coming of Post Industrial Society* (New York: Basic Books).
- BELL, D. (1980), "The Social Framework of the Information Society," FORESTER, T. (Ed.) *The Microelectronics Revolution* (Oxford,: Basil Blackwell): 500-549.
- BENIGER, James R. (1986), *The Control Revolution* (England: Harvard University Press).
- BERMAN, M. (1994), *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- CAROLE, Groleau/JAMES, R. Taylor (1996), "Toward a Subject-Oriented Worldview of Information," *Canadian Journal of Communication* (Vol.21, No. 2). 22-63.
- CASTELLS, M. (1993), "Introduction," CARNEY, M./ CASTELLS, M./COHEN, S.S./CARDOSO, F.H. (Eds.) *The New Global Economy in the Information Age* (London: The Macmillan Press Ltd.): 1-23.
- CASTELLS, M. (1996), *The Rise of the Network Society: The Information Age, Economy, Society and Culture*, Vol.I. (Padstow: Blackwell Publishers).
- DORDICK, S. H./WANG, G. (1993), *The Information Society* (Newbury Park: SAGE).
- ERCAN, F. (1998), *Toplumlar ve Ekonomiler* (İstanbul: Sarmal Yayınevi).
- FREEMAN, C. (1992), *The Economics of Hope, Essays on Technical Change, Economic Growth and the Environment* (London and New York: Printer Publishers).
- FREEMAN, C./SOETE, L. (1997), *The Economics of Industrial Innovation* (Cambridge, Massachusetts: The MIT Press).
- GERAY, H. (1994), *Yeni İletişim Teknolojileri, Toplumsal Bir yaklaşım* (Ankara: Kılıçaslan Matbaası).
- GÖKER, A.(2001), "Bilim ve Teknoloji Politikalarına Giriş İçin 'Enformasyon Toplumu' Üzerine Kavramsal Bir Yaklaşım Denemesi," *Mülkiye* (Cilt. XXV, No. 230, Eylül-Ekim 2001): 27-66.
- HALCLI, A./WEBSTER, F. (2000), "Inequality and Mobilization in The Information Age," *European Journal of Social Theory*, Vol: 3/1: 67-81.
- HILLS, J. (1998), "Liberalization, Regulation and Development," *Gazette*, Vol. 60/6: 459-476.
- HIRST, P./THOMPSON, G. (1998), *Küreselleşme Sorgulanıyor* (Ankara: Dost Kitapevi).
- HOWCROFT, D. (1999), "The Hyperbolic Age of Information: An Empirical Study of Internet Usage," *Information, Communication & Society*, Vol: 2/3: 277-299.
- İLYASOĞLU, E. (1997), *Türk Bilgi Teknolojisi ve Gümrük Birliği* (Ankara: T. İş Bankası Kültür Yayınları).
- KEPENEK, Y. (1999), "Cumhuriyet Ekonomisi, Bir Kavramlaştırma Denemesi," *Bilanço 1923-1998*, 2. Cilt (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları): 9-19.

- KUBICEK, H./DUTTON, W. H. (1997), *The Social Shaping of Information Superhighways, European and American Roads to the Information Society* (New York: St. Martin's Press).
- KUMAR, K. (1995), *From Post Industrial to Post Modern Society, New Theories of the Contemporary World* (U.K.: Blackwell Pub.).
- MANSELL, R./WEHN, U. (1998), *Knowledge Societies: Information Technology for Sustainable Development* (New York: Oxford University Press).
- MANSELL, R. (1999), "New media competition and access," *New Media & Society*, Vol: 1/2: 155-182.
- MATTELART, M./MATTELART, A. (1998), *İletişim Kuramları Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- MAY, C. (2000), "The Information Society as Mega-Machine," *Information, Communication & Society*, Vol: 3/2: 241-265.
- NULENS, G./AUDENHOVE, L.V. (1998), "The African Information Society: An analysis of the information and communication technology policy of the World Bank , ITU and ECA," *12th IAMCR-Conference*, Glasgow, Eylül 1998: 1-25.
- ROSZAK, T. (1994), *The Cult of Information* (California: University of California Press).
- ROBIN C./GERT van de Pal (eds.), *Innovation Policy In A Knowledge-Based Economy*, A Merit Study Commissioned by The European Commission Enterprise Directorate General, June 2000.
- SAMARAJIVA, R./SHIELDS, P., (1990), "Integration, Telecommunication, and Development: Power in the Paradigms," *Journal of Communications*, Vol.40/3 (Summer).
- SCHILLER, D. (1988), "How to Think About Information," MOSCO, Vincent (Ed.) *The Political Economy of Information* (London: The University of Wisconsin Press).
- SUSSMAN, G. (1997), *Communication, Technology and Politics in the Information Age* (London: Sage).
- SUZIKI, M. (1988), *Beyond Computopia: Information, Automation and Democracy in Japon* (London: Kegan Paul Information).
- TİMUR, T. (1996), *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi* (Ankara: İmge Kitapevi).
- TUNSTALL, J. (1986), *Communications Deregulations, The Unleashing of America's Communications Industry* (Oxford: Basil Backwel).
- WEBSTER, F. (1995), *Theories of The Information Society* (London: Routledge).
- WEBSTER, F. (2000), "Information, Capitalizm and Uncertainty," *Information, Communication & Society*, Vol: 3/1: 69-90.